

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Καθηγητοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑ

Εἰς τὸ 4^{ον} τεῦχος τοῦ πέμπτου τόμου τοῦ «Πολέμωνος» ἐδημοσιεύθη ἄρθρον τοῦ κ. Ἀ. Παπαγιαννοπούλου· Παλαιοῦ, ἐπιγραφόμενον «Ἑλευσινιακὰ προβλήματα. Τὸ ἀρχαιοτάτον ἐν Ἑλευσίνι Τελεστήριον καὶ ἡ πρωτοελληνικὴ γλῶσσα καὶ γραφὴ»¹. Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀρχικῶς εἶχον ἀποφασίσει νὰ παρίδω, ἥλλαξα ὅμως γνώμην ὅτε ἀντελήφθην πόσον δύναται νὰ βλάψῃ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιστήμης, τὰ θεμέλια τῆς ὁποίας ἡδραίωσαν μεγάλοι καὶ σεβαστοὶ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος ὁ καὶ ἰδρυτὴς τοῦ «Πολέμωνος». Πρὸς τοῦτοις ὑπάρχει κίνδυνος μήπως τὸ ἄρθρον ἐκείνο παρασύρῃ καὶ ἄλλους νέους ἐπιστήμονας, ἀκόμη δὲ καὶ φοιτητάς, εἰς τὸν ὀλισθηρὸν δρόμον τῆς προχειρολογίας. Πράγματι, τὰ «Ἑλευσινιακὰ προβλήματα» δύναται ἐπιτυχῶς νὰ χρησιμοποιηθῶσι, κατὰ τὸ ἀρχαῖον Σπαρτιατικὸν ἔθιμον, ὡς θέμα φροντιστηριακοῦ, μεθοδολογικοῦ μαθήματος. Διὰ τοῦτο ἡ ἀνάλυσίς των ἔχει θέσιν εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν.

Παραβλέπων τοὺς ἀτομικοὺς ὑπαινιγμοὺς (!!) τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου, χαίρω διότι συμφωνῶ μὲ τὰς γνώμας του τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν καταστρεπτικὴν διὰ τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῆς Ἑλευσίνος δράσιν τοῦ ἐργοστασίου τσιμέντων ὁ «Τιτάν». Εἰς ταύτας θέλω νὰ προσθέσω καὶ τὴν ἐκδηλον ἀστοργίαν τοῦ ἐργοστασίου καὶ πρὸς τὸν ἱερὸν χώρον τῆς Δήμητρος καὶ πρὸς τοὺς συγχρόνους κατοίκους τῆς Ἑλευσίνος, ἀποδεικνυομένην περιτράνως διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς διευθύνσεως τοῦ ἐργοστασίου νὰ λάβῃ τὰ ἀρμόζοντα μέτρα διὰ τὴν ἐλάττωσιν τοῦλάχιστον τοῦ καπνοῦ καὶ τῆς κόνεως τοῦ τσιμέντου, διὰ τῶν ὁποίων νυχθημερὸν ραντίζει τὴν περιοχὴν.

Σχετικῶς πρὸς τὰ ὅσα λέγει διὰ τὴν Ἀρχαιολογίαν καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς, δευτεῖον νὰ τονίσω ὅτι τὸ ἀνασκαφικὸν μέρος εἶναι ἀπαραίτητον τμῆμα τῆς ἐπιστήμης. Δὲν δύναται σήμερον νὰ νοηθῇ ἀρχαιολόγος, καὶ δὴ Ἑλλήν ἀρχαιολόγος, ἄνευ ἀνασκαφικῆς πείρας καὶ δράσεως. Διὰ τὸν ἀρχαιολόγον ἡ

1. Ἔτος 1955, σ. 161 - 177.

ἀνασκαφή ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ ἐργαστήριον διὰ τὸν ἐρευνητὴν τῶν θεικῶν ἐπιστημῶν. Δυστυχῶς σφαλεραὶ γνῶμαι ἐπικρατοῦσιν ἀκόμη καὶ παρ' ἡμῖν διὰ τὰς ἀνασκαφάς, τὸν σκοπὸν καὶ τὰς μεθόδους τῶν, καὶ συνήθως ἄνθρωποι καὶ ἐπιστήμονες ξένοι πρὸς τὰ πράγματα κόπτονται ὑπὲρ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ γίνωνται ἀνασκαφαί. Ἐνθυμίζουσι τοὺς ἄδαις, οἱ ὅποιοι δίδουσι συμβουλὰς εἰς τὸν χειρουργὸν πῶς νὰ ἐνεργήσῃ μίαν ἐγχείρισιν.

Ἡ ἀνασκαφή δὲν εἶναι « ἅλῃ παρακολούθησις ἐργάτου σκάπτοντος » καὶ οἱ χρόνοι τῆς θησαυροθηρίας ἔχουσι παρῆλθαι, ἐλπίζομεν, ἀνεπιστρεπτεῖ. Σκοπὸς τῆς δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀποκάλυψις θεμελίων καὶ ἀντικειμένων καὶ ὁ πλουτισμὸς μουσείου, ἀλλὰ καὶ ἡ διαφώτισις τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς τέχνης, τῶν ἐθίμων καὶ ἐν γένει τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνασκαφεὺς προτοῦ ἀρχίσῃ τὴν ἀνασκαφὴν ἐνὸς χώρου πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ἱστορίαν τοῦ χώρου ἐκείνου, τὴν ὅλην περίοδον εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀνήκωσι τὰ εὐρήματα, τὰ ὑπάρχοντα προβλήματα καὶ τὰς πιθανότητας τῆς ἐπιλύσεως αὐτῶν. Τὰ πράγματα αὐτὰ παρουσιάζουσι διαρκῶς προβλήματα: πῶς πρέπει τὰ διασωθέντα ἀντικείμενα νὰ καθαρισθῶσι κατὰ χώραν, πῶς νὰ ἐξαχθῶσι, πῶς νὰ γίνῃ ἡ ἐργασία οὕτως ὥστε αἱ πληροφορίες τὰς ὁποίας τὰ διασωθέντα ἀντικείμενα παρέχουσι νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν πλήρεις; πῶς θὰ διακρίνῃ ἀλλαγὴν χωμάτων, δαπέδων, στρωμάτων, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου καὶ θεμελίων καὶ πῶς θὰ πρέπει νὰ προφυλάξῃ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα κινδυνεύουν νὰ διαλυθῶσι; πῶς θὰ ὀργανώσῃ τὴν ἐργασίαν ὥστε νὰ μὴ ἐπακολογηθῇ χαώδης κατάστασις, ἡ ὁποία θὰ καταστρέψῃ τὴν ὅλην προσπάθειαν.

Ὁ ἀνασκαφεὺς πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι πλειστάκις τὰ χώματα τὰ ὁποῖα ἀφαίρει ἔχουσι διαφυλάξῃ πληροφορίας ἐξ ἴσου σπουδαίας πρὸς τὰς τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκθέσῃ εἰς τὰς προθήκας τοῦ μουσείου. Διὰ τοῦτο οὐτε ἐπὶ στιγμὴν δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρύνεται τῆς σκαφῆς του. Ὁ ἀνασκαφεὺς ζῇ μὲ τὰ πράγματα ἐπὶ ἡμέρας, ἐπὶ ἐβδομάδας, ἐπὶ μῆνας ὅλους ὥστε αὐτὰ ἀποκοτῶν δι' αὐτὸν ἰδίαν ὑπόστασιν πολύτιμον διὰ τὴν μελέτην, συσχετίσιν καὶ κατανόησιν τῶν. Ἐχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὰ μελετήσῃ ὡς ταῦτα ἀναφαίνονται εἰς τὴν ἐπίχωσιν, νὰ παρατηρήσῃ τὰς σχέσεις τῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν, συνθήκας καὶ σχέσεις, αἱ ὁποῖαι παύουσι νὰ ὑφίστανται ὅταν τὰ εὐρήματα ἀποτεθῶσιν εἰς τὰς προθήκας τοῦ μουσείου ἢ τὰ ἐρμάρια τῆς ἀποθήκης. Κατὰ τὴν σκαφὴν θὰ ἀρυσθῇ τὰς στρωματογραφικὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ τῷ ἐπιτρέψωσι τὴν συναγωγὴν χρονολογικῶν καὶ μορφολογικῶν συμπερασμάτων. Αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας θὰ κάμῃ κατὰ τὸ διάστημα τῆς σκαφῆς, θὰ τὸν βοηθήσωσιν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς εἰκόνης τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, μικρὸν μόνον μέρος τῆς ὁποίας συνήθως παρέχει ὁ

ἀνασκαπτόμενος χώρος. Ἄνευ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἡ εἰκὼν θὰ εἶναι ἀτελὴς καὶ φανταστική.

Βεβαίως ἡ συμβολὴ τοῦ ἐργάτου εἶναι σημαντική, πολλάκις δὲ ἀγνοεῖται ὑπὸ τῶν ἀνασκαπτόντων. Ἀλλὰ καὶ πάλιν πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἐργάται ἐιδικευμένοι εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐρεῦνης δὲν εἶναι πολυάριθμοι καὶ ὅτι σπανίως αἱ συνθῆκαι μιᾶς ἀνασκαφῆς ἐπαναλαμβάνονται αὐτοῦσαι. Σπανιώτατα ὁ ἀρχαιολόγος ἔχει τὴν τύχην νὰ εὔρῃ ἐργάτας πεπροικισμένους μὲ ὑπομονήν, ἀντίληψιν καὶ ἰδίαν σχεδὸν σκαφικὴν διαίσθησιν. Τὰς περισσοτέρας φορὰς ὁ ἀνασκάπτων ἔχει νὰ διδάξῃ τοὺς ἐργάτας του πῶς θὰ σκάψωσι χωρὶς νὰ καταστρέψωσι τὰ ὅσα διετηρήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Διὰ τοῦτο ὁ ἀρχαιολόγος πρέπει νὰ γνωρίζῃ πῶς πρέπει νὰ σκαφῇ ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος ἐξ ἰδίας πείρας. Τότε, καὶ μόνον τότε θὰ τοῦ εἶναι δυνατόν νὰ διευθύνῃ τὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων καὶ τότε μόνον θὰ ἔχῃ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν ὑφισταμένων καὶ τῶν συνεργατῶν του, ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου του.

Ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ἡ ἀνασκαφὴ ἐπιβαρύνει τὸν ἀνασκάπτοντα μὲ μίαν ἰδιάζουσαν εὐθύνην. Ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ ἀνασκάπτων ἀρχαῖον χώρον, πρέπει νὰ ἔχῃ συναίσθησιν τοῦ προορισμοῦ του καὶ τοῦ τί κάμνει. Πρέπει νὰ μὴ λησμονῇ ὅτι ἐπὶ τῶν παρατηρήσεών του καὶ τῶν περιγραφῶν του, παρατηρήσεων καὶ περιγραφῶν, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ κάμῃ εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἢ εἰς τὸ γραφεῖον ἢ πρὸ τῶν προοδικῶν ἐνὸς μουσείου ἢ μιᾶς ἀποθήκης, ἡ Ἐπιστήμη θὰ βασίσῃ τὰ συμπεράσματά της καὶ μέρος τῶν περὶ ἀνθρώπου γνώσεών της. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ ἀνασκάπτων ἔχει βαρεῖαν εὐθύνην ἀπέναντι τῆς Ἐπιστήμης καὶ πρέπει νὰ μελετᾷ διαρκῶς τὰ ἀνασκαπτόμενα, νὰ κρατῇ πλήρεις σημειώσεις, νὰ κάμῃ ἀκριβεῖς παρατηρήσεις καὶ νὰ καλυτερεύῃ διαρκῶς τὰς μεθόδους του. Διότι ἄλλως ὄχι μόνον ματαιοπονεῖ, ἀλλὰ καὶ καταστρέφει μέρος τῆς κληρονομίας τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ ἀνασκαφικὸν μέρος τῆς Ἀρχαιολογίας εἶναι μοναδικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρεῦνης. Διαφέρει τῶν ἄλλων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν κατὰ τὸ ὅτι καταστρέφει τὰ δεδομένα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὰ συμπεράσματά του καὶ οὐδεὶς εἰς τὸ μέλλον θὰ δυνήθῃ νὰ ἐπανεξετάσῃ τὰ δεδομένα αὐτὰ καὶ νὰ τὰ ἐλέγξῃ. Ὁ ἐρευνητὴς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, εἰς χημικὸς π.χ., δύναται νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ πειράματά του ὅποτε θέλει καὶ ὅσας θέλει. Ἐτερος ἐρευνητὴς εἰς ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου δύναται νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ πειράματα αὐτὰ καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὴν ὁρθότητα τῶν ἐπ' αὐτῶν στηριχθέντων πορισμάτων. Τὸ αὐτὸ εἶναι ἀληθὲς διὰ τὸν ἱστορικὸν καὶ τὸν φιλόλογον ὁ ὁποῖος καταγίνεται μὲ χειρόγραφα καὶ ἐπιγραφάς. Δὲν ἀληθεύει ὅμως διὰ τὸν ἀρχαιολόγον. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σκάψωμεν ἐκ νέου μίαν ἀρχαιολογικὴν περιοχὴν, ἢ ὁποία ἔχει ἤδη σκαφῇ, καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ἐκ νέου τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθησαν τὰ ἐξ αὐτῆς διάφορα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα διεφύλαξε καὶ

τὰ ὅποια εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τὰς προθήκας τοῦ μουσείου. Διὰ τὴν ἀνασκαφείσαν περιοχὴν, εἵμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν τὰ ὅσα μᾶς λέγει ὁ ἀνασκάψας ἀρχαιολόγος. Ἡ τελικὴ ἀνασκαφὴ ἐνὸς χώρου ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν καταστροφὴν του.

Ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος, ὁ ὁποῖος ἀνασκάπτεται διὰ πρώτην φορὰν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς βιβλίον, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου παρέμεινεν ἄγνωστον μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου ἐκεῖνου ἔχει ἀναγραφῇ ἡ ἀνθρωπίνη δρᾶσις με περιέργους χαρακτηῖρας, ἀποτελουμένους ἀπὸ χώματα, θραύσματα ἀγγείων καὶ γλυπτῶν, ὑπολείμματα θεμελίων κλπ. Οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τοῦ ἀνασκάπτοντος εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναγνώσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο καὶ οὐδεὶς ἄλλος θὰ ἔχῃ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν εἰς τὸ μέλλον. Ὅταν ὁ ἀρχαιολόγος ἀφαιρῇ τὰ χώματα, τὰ γλυπτὰ, τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ μικροαντικείμενα, ὅταν ἀποκαλύπτῃ τὰ θεμέλια οἰκημάτων καὶ τοὺς σκελετοὺς τῶν παμπαλαίων κατοίκων τοῦ χώρου, καίει κυριολεκτικῶς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου, ἀφ' οὗ τὰς ἀναγνώσει, σελίδας τὰς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος θὰ ἔχῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναγνώσῃ εἰς τὸ μέλλον. Οἱ μὴ μετασχόντες εἰς τὴν ἀνασκαφὴν θὰ μάθωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸν ἀνασκάψαντα ἀρχαιολόγον καὶ ἡ γνώσις ἡμῶν θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἀναγνώσεως, τὴν ὁποίαν ἡδυνήθη νὰ κάμῃ. Πράγματι, ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνασκάπτοντος ἀπέναντι τῆς Ἐπιστήμης εἶναι μεγάλη. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀνασκαφὴ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος. Διὰ τοῦτο δὲν ἀνασκάπτομεν πλέον πλήρως ἓνα ἀρχαιολογικὸν χωρὸν, ἀλλὰ ἀφήνομεν τμῆμα του διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς τῶν ἐρευνητῶν καὶ διὰ τὴν ἐπίλυσιν προβλημάτων, τὰ ὅποια θὰ παρυσιασθῶσιν εἰς τὸ μέλλον καθὼς προάγεται ἡ ἐπιστήμη. Ἀλλὰ τί δυνάμεθα νὰ ἀφήσωμεν διὰ τὸ μέλλον ἀπὸ ἓνα τάφον, τὸν ὁποῖον ἀνασκάπτομεν σήμερον, ἢ ἀπὸ μικρὸν χωρὸν, ὁ ὁποῖος κατὰ θαυμαστὸν τρόπον διεσώθη κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια νεωτέρων κτιρίων; Ἡ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι εἰς τὸν ἀφελθέντα χωρὸν ἔχουσι διασωθῇ ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ ἀντικείμενα τέχνης τὸσον ἄφθονα ἢ καὶ τὸσον σπουδαῖα ὅσον τὰ ἀποκαλυφθέντα; Πάντως ὑπάρχουσι περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφελθῇ διὰ τὸ μέλλον μέρος τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου. Ἰδίᾳ τότε ἡ εὐθύνη τοῦ ἀρχαιολόγου ἀπέναντι τῆς ἐπιστήμης εἶναι βαρεῖα καὶ τὸ ἔργον του ἀπαιτεῖ οὐ μόνον γνώσεις ἀλλὰ καὶ ἐπίγνωσιν τῆς ἀποστολῆς του.

Εἰς ἀντάλλαγμα ἡ ἀνασκαφικὴ πείρα προάγει τὸν ἐρευνητὴν εἰς ἐπιστημονικότητα· τὸν προικίζει μὲ παρατηρητικότητα καὶ μεθοδικότητα, μὲ ὑπομονὴν καὶ ἐμμονήν, μὲ ἀντίληψιν καὶ ἱκανότητα συσχετίσεως καὶ παραβολῆς, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς συναγωγῆς καὶ ἐδραιώσεως γνώμων καὶ συμπερασμάτων ἐπὶ θετικῶν καὶ οὐχὶ φανταστικῶν δεδομένων. Τῷ χαρίζει τὴν συναίσθησιν τοῦ κόπου καὶ τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ ἀνασκαφικὴ

πείρα τοῦ παρέχει τὴν ἱκανότητα νὰ χρησιμοποιῇ χρονολογικοὺς ταυτισμοὺς καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν συσχέτισιν στοιχείων καὶ δεδομένων ἀναγομένων εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ τὴν ἐκ σφαλερῶν στοιχείων συναγωγὴν γνωμῶν καὶ συμπερασμάτων. Ἡ ἔλλειψις τῶν χαρισμάτων τούτων, ἐνισχυμένων ὑπὸ σκαφικῆς πείρας, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ μὴ ἐργασθέντες εἰς ἀνασκαφὰς χρησιμοποιοῦσιν εὐρήματα καὶ μνημεῖα. Εἰς τὰ «'Ελευσινιακά προβλήματα» π.χ., τὰ παρὰ τὸ σπήλαιον τῆς 'Ελευσίνης «βαθμιδωτὰ ἐδῶλια» τὰ λελαξευμένα εἰς τὸν βράχον συσχετίζονται πρὸς τὸν πρῶτον ναὸν τῆς Δήμητρος, πρὸς τὸ «πανάρχαιον τελεστήριον». Πρωτοῦ ὅμως ἡ συσχέτισις αὕτη γίνῃ ἀποδεκτὴ πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ ἡ χρονολογικὴ ἐξάρτησις τῶν ταυτιζομένων. Τοῦτο, τὸ πρῶτον μέλημα ἀρχαιολόγου μὲ ἀνασκαφικὴν πείραν, παραβλέπεται ὑπὸ τοῦ ὑποθέτοντος. Καὶ ὅμως οὐχὶ γνόσας, ἀλλ' ἀπλῇ ἀνάγνωσις τοῦ περὶ 'Ελευσίνης βιβλίου τοῦ Noack ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ συσχέτισις αὕτη εἶναι ἀδύνατος¹.

Διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὴν γνώμην τῶν συναδέλφων κ.κ. Κεραμοπούλλου, Ρωμαίου καὶ 'Ορλάνδου, ὅτι ἀνασκαφαὶ ἀποτελοῦσι κύριον ἔργον τοῦ ἀρχαιολόγου καὶ δὴ τοῦ 'Ελληνος ἀρχαιολόγου². Τὰ δημοσιεύματα τῶν συναδέλφων τούτων ἐπίσης ἀποδεικνύουσι περιτράνωσας καὶ οὐχὶ διὰ λόγων μόνον ἀλλὰ διὰ πραγμάτων ὅτι δὲν παρεῖδον καὶ τὸ ἕτερον μέρος τοῦ προορισμοῦ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, τὴν μελέτην δηλαδὴ καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν εὐρημάτων καὶ «τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν δι' ὧν διαφωτίζεται ὁ ἀρχαῖος βίος καθόλου». Ἐν γένει οἱ 'Ελληνες ἀρχαιολόγοι εἶχον καὶ ἔχουσι πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐρμηνείαν τῶν εὐρημάτων καὶ τὴν διαφώτισιν τοῦ ἀρχαίου βίου. Οὕτως ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος Χρῆστος Τσουντας ἐκ τῶν σχετικῶς ὀλίγων ἀρχαιολογικῶν δεδομένων τῶν χρόνων τοῦ ἔγραψε θαυμαστὴν εἰκόνα τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία παραμένει ὡς ὑπόδειγμα ἀκόμη καὶ σήμερον. Ὁ συνάδελφος κ. Σπυρίδων Μαρινάτος ἐπὶ τῶν Κρητικῶν εὐρημάτων στηριζόμενος ἐσκιαγράφησε διὰ τὸ πολὺ κοινὸν λαμπρὰν εἰκόνα τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἔτι δὲ καὶ νῦν ἐπιτυχῶς συσχετίζει τοὺς πολιτισμοὺς καὶ τὰς παραδόσεις τῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἐπὶ ἀρχαιολογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν στοιχείων ἐξειδόμενος ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Χρῆστος Καροῦζος περιέγραψε τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἰδέας τῶν Ἑλλήνων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς διὰ τὴν τέχνην των. Ἐπὶ τῶν σκαφικῶν δεδομένων βασιζόμενοι διεγράψαμεν τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ ἐταυτίσαμεν ταῦτα πρὸς τὰ Ὀμηρικά. Ἄλλοι παρέσχον πολυτίμους συμβολὰς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ

1. F. Noack, Eleusis, Die baugeschichtliche Entwicklung des Heiligtumes, 1927.

2. Πολέμων, 1955, σ. 163.

βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς τε προϋστορικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι, οἱ ἄξιοι τοῦ ὀνόματος, πάντοτε τὴν ἐριμνείαν εἶχον καὶ ἔχουσι πρὸ ὀφθαλμῶν.

Τὸ ἔργον τοῦ ἀρχαιολόγου βεβαίως ὁλοκληροῦται μόνον διὰ τῆς πλήρους δημοσιεύσεως τῶν ὧσιν ἀποκαλύπτει. Ἀνασκαφαὶ μόναι, ἀκόμη καὶ εὐρήματα λαμπρὰ δὲν ἀποτελοῦσι τίτλους τιμῆς καὶ ἀποδείξεις ἀνωτέρας ἐπιστημονικῆς δράσεως. Ὁ ἀνασκαφεὺς εἶναι ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς Ἐπιστήμης διὰ τὴν πλήρη δημοσίευσιν τῶν εὐρημάτων του. Καὶ ὄχι μόνον ὁ ἀνασκάπτων ἀρχαιολόγος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχὴ — Ὑπηρεσία, Ἐταιρεία, Σχολὴ κλπ. — ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ διὰ τῆς χορηγίας τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡ ἀνασκαφὴ εἶναι ἐξ ἴσου ὑπεύθυνος πρὸς τὴν Ἐπιστήμην. Ἐκθέσεις συνήθως δημοσιεύονται ἀμέσως διὰ νὰ παράσχωσι γενικὰς πληροφορίας περὶ τῶν εὐρημάτων καὶ διὰ νὰ φέρωσιν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν συναδέλφων τὴν ἀποκάλυψιν τῶν εὐρημάτων τούτων. Διὰ τοῦτο ἐκθέσεις εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ πολὺ βοηθητικά. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ ἐπιστήμονος ἀρχαιολόγου τίθεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς παγκοσμίου ἐπιστημονικῆς κριτικῆς καὶ σταθμίζεται μόνον διὰ τῆς πλήρους δημοσιεύσεως. Ἡ πλήρης ὁμως δημοσίευσις δὲν εἶναι καὶ τόσον εὐκολος καὶ βραδύνει συνήθως διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους :

1) Τελικὴ καὶ πλήρης δημοσίευσις εἶναι συνήθως ἀδύνατος πρὸ τῆς πλήρους ἀνασκαφῆς ἐνὸς χώρου. Ἡ πλήρης δ' αὕτη ἀνασκαφὴ πολλάκις, καὶ συνήθως παρ' ἡμῖν διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων, ἀπαιτεῖ μακροχρόνιον προσπάθειαν. Δημοσίευσις πρὸ τῆς πλήρους σκαφῆς ἐνὸς χώρου πολλάκις φέρει τὸν ἐρευνητὴν εἰς ἀπρόοπτα, δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Παραδείγματα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα, ἔχομεν πολλὰ. Διὰ νὰ βιασθῇ ὁ Noack νὰ δημοσιεύσῃ τὰ εὐρήματα τοῦ Φιλίου, ἐβάσισε τὸ περὶ Ἐλευσίνος βιβλίον του εἰς ὑποθέσεις διὰ τὴν ἀρχὴν τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος· αἱ ὑποθέσεις αὗται ἀπεδείχθησαν λανθασμέναι διὰ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν τοῦ ἀειμνήστου Κουρουνιώτου καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ὁ Noack ἐδίδαξεν ὅτι τὸ « ἀνάκτορον » τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐκλείετο διὰ παραπετασμάτων¹. Ἀλλὰ δίστιχος, κακῶς διασωθεῖσα ἐπιγραφή, τὴν ὁποίαν ἀνεῦρε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ Κουρουνιώτης λέγει « πρὸς τῷ τοίχῳ τοῦ ἀνακτόρου »². Ἡ θεωρία τῶν παραπετασμάτων οὕτως ἀπεδείχθη ἐσφαλμένη. Καὶ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραθέσῃ τις ἀπειρίαν προβληθέντων συμπερασμάτων, στηριζομένων ἐπὶ δεδομένων προελθόντων ἐκ μερικῆς ἀνασκαφῆς ἐνὸς χώρου καὶ ἀποδειχθέντων ὡς μὴ ὀρθῶς ἐχόντων διὰ τῆς πλήρους ἐρευνῆς τοῦ χώρου. Διὰ τοῦτο ἡ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρης ἀνασκαφὴ πρέπει νὰ προηγηθῇ τῆς τελικῆς δημοσίευσως.

1. Noack, ἔ.ἀ., σ. 156 ἐξ. καὶ 226.

2. Δελτίον, 10 (1926), σ. 145 - 149.

2) Οἱ ἀρχαιολόγοι ἐν γένει πιστεύουσιν ὅτι προτοῦ δημοσιεύσωσι τελικῶς τὰ εὐρήματά των πρέπει νὰ μάθωσι κατὰ βάθος τὴν ἱστορίαν, τὴν τέχνην καὶ τὰ τῆς ζωῆς τῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ εὐρήματά των ἀνήκουσι. Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ γνωρίζωσιν ἐπακριβῶς τὰ μέχρη τῶν ἡμερῶν των εὐρεθέντα καὶ δημοσιευθέντα, τὴν ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν, τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἐποχὴν καὶ τὰς γενομένας ὑποθέσεις. Ἐπίσης ἀπαραίτητος διὰ τὸν ἀρχαιολόγον, τὸν ἐργαζόμενον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἀλλὰ ἡ ἀπόκτησις τῶν γνώσεων τούτων ἀπαιτεῖ καὶ χρόνον καὶ μελέτην, ἡ ὁποία δὲν τερματίζεται μὲ τὰς πτυχιακὰς ἐξετάσεις. Διὰ τῆς γνώσεως μόνον θὰ ἀποφύγῃ λάθη καὶ γενικότητος, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουσι τὴν ἄγνοιάν του.

Δὲν δύναται π.χ. ἀρθρογράφος, ἐπιθυμῶν νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρὸς ἐρευνητὴς νὰ γράφῃ ὅτι « τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐν Ἑλλάδι προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐτοιμόρροπον καὶ κινδυνεύει νὰ καταρρεύσῃ εὐθὺς ὡς εὐρεθῇ καὶ μικρὸς ἔστω ἀδόκητος πόρος ἀσφαλοῦς ἐρμηνείας... »¹ χωρὶς νὰ εἶναι βαθὺς γνώστης τῶν προϊστορικῶν ἐρευνῶν καὶ δημοσιεύσεων. Πολὺ περισσότερον πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τοὺς δογματισμοὺς τούτους ὁ διὰ τῶν ἰδίων του γραφομένων ἀποδεικνύμενος ἀδαῆς περὶ τὰ προϊστορικά. Ὁ ἀποκαλῶν τὴν προϊστορικὴν γραφὴν ἄλλοτε μὲν « πρωτοελλαδικήν » ἄλλοτε δὲ « μεσοελλαδικήν »², ἐν ᾧ ἡ γραφὴ αὕτη, ὡς εἶναι γνωστὴν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς φοιτητὰς τῆς ἀρχαιολογίας, οὔτε πρωτοελλαδικὴ οὔτε μεσοελλαδικὴ εἶναι, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ γνώμην διὰ τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν ἐστερέωσεν ἐργασία δρακόντειος ἐπιστημόνων ὡς ὁ Τσοῦντας, ὁ Μαρινᾶτος, ὁ Evans, ὁ Wace καὶ ὁ Blegen, ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν σέβεται ὁλόκληρος ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος; Βεβαίως, Ἐπιστήμη σημαίνει ἔλεγχον καὶ οὐχὶ προσωπολατείαν. Ἀλλ' ὅταν ἐλέγχωμεν πρέπει ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἔχωμεν τὴν προσήκουσαν γνῶσιν καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ βασιζώμεν συμπεράσματα ἐπὶ δεδομένων θετικῶν. Ἄς ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὸν σεβασμόν, ὁ ὁποῖος ὀφείλεται εἰς μακροχρόνιον καὶ ἀνιδιοτελεῖ ἐργασίαν. Διὰ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ὅμως χρειάζεται χρόνος, ἐργασία καὶ μελέτη καὶ ὄχι μόνον μελάνη, χάρτης καὶ ἀερολογία. Ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ σεβόμενος ἑαυτόν, προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν προτοῦ ἐπιχειρήσῃ νὰ δημοσιεύσῃ τελικῶς τὰ εὐρήματά τῆς ἀνασκαφῆς του. Τοῦτο δ' ἀπαιτεῖ χρόνον.

3) Διὰ τοὺς Ἑλλήνας ἀρχαιολόγους ὑπάρχει καὶ τρίτος λόγος βραδύτητος. Οἱ περισσότεροι τούτων εἶναι καὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι, συνήθως εὐρισκόμενοι μακρὰν βιβλιοθηκῶν καὶ βοηθημάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν μελέτην των. Ὁ Ἕλλην ἀρχαιολόγος καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπαλ-

1. Παπαγιαννόπουλος, ἔ.δ., σ. 168.

2. Παπαγιαννόπουλος, ἔ.δ., σ. 164 καὶ 168.

λήλου πρόπει νὰ ἐκτελῇ καὶ τὴν Ἑπιστήμην νὰ θεραπεύῃ. Εἶναι φυσικὸν ὅτι αἱ πρὸς δημοσίευσιν προσπάθειαι τοῦ θὰ ἀπαιτήσουν περισσότερον χρόνον τοῦ συνήθους καὶ ὅτι αἱ τελικαὶ τοῦ δημοσιεύσεις θὰ βραδύνουν. Καὶ ὅμως ἡ ἐπιστημονικὴ παραγωγὴ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων δύναται νὰ παραβληθῇ ἐπιτυχῶς πρὸς τὰ ὅσα ξένοι ἐρευνηταὶ ἐπιτελοῦσι παρ' ὅλην τὴν ἀφθονίαν τῶν μέσων, τὰ ὅποια διαθέτουσι.

Δὲν σκοπεύομεν διὰ τῶν ἀνωτέρω νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν ἀνασκάπτοντα ἀρχαιολόγον ἀπὸ τὴν εὐθύνην τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως. Αὕτη παραμένει ὡς ἀπαραίτητον μέρος τῆς ἀποστολῆς τοῦ καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς τοῦ δράσεως. Ἡθελήσαμεν μόνον νὰ καταδείξωμεν τὴν ἀνάγκην τῆς κατανόησεως τῶν δυσκολιῶν καὶ τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζει καὶ τὰ ὅποια καὶ ὁ κρίνων πρόπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν προτοῦ ἐκφέρει γνώμην.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ φροντιστηριακοῦ μας μαθήματος καλύπτει τὸ κύριον ἴσως θέμα τῶν « Ἑλευσινιακῶν προβλημάτων ».

Ὑπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῶν Μικρῶν Προπυλαίων ὁ ἀείμνηστος Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ νῦν ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Ἰωάννου Θερεσιάδου, ἀνεκάλυψε τὸ 1933 μυκηναϊκὸν ἐτερόστομον ἀμφορέα, φέροντα ἐπιγραφὴν ἀποτελουμένην ἐξ ὀκτὼ στοιχείων, γεγραμμένων εἰς δύο στίχους (εἰκ. 1). Τὴν ἀνακάλυψίν τοῦ ταύτην ὁ Κουρουνιώτης ἀνεκοίνωσε διὰ βραχείας περιγραφῆς εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου τοῦ 1931-1932¹. Τὸν ἐνεπίγραφον ἀμφορέα ἐδημοσίευσεν πλήρως εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα μετὰ πάροδον τριετίας ἀπὸ τῆς εὐρέσεώς του². Ὁ ἀμφορεὺς οὗτος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ ἄρθρου τοῦ Πολέωνος, τῶν Ἑλευσινιακῶν δηλαδὴ προβλημάτων.

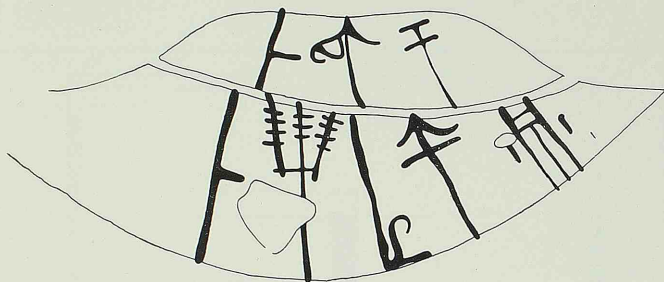
Εἰς τὸν Ἀθήναιον, 496 a-b, καὶ εἰς τὸν Πολυδεύκην, I 74, ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος εὐρίσκει τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια κατ' αὐτὸν ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἐτερόστομος ἀμφορεὺς τῆς Ἑλευσίνος εἶναι « πλημοχόη ». « Συμφώνως πρὸς τὰς παρατεθείσας περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων », γράφει, « οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ παραμείνῃ τῷ ἐρευνητῇ, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀγγεῖον εἶναι πλημοχόη, καὶ συνεπῶς, ὅτι τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν Μυστηρίων. Ἔχει ὄντως τὸ σχῆμα βέμβικος (σβούρας) καὶ τὸν πυθμένα οὐκ ὀξύν, ἀλλ' ἐδραῖον ἡσυχῇ καὶ στάσιμον, ἥτοι οὐχὶ μεγάλης εὐσταθείας »³.

Τὸ δεύτερον συμπέρασμα τοῦ (B) βασίζεται ἐπὶ τοῦ πρώτου ὡς ἄνω

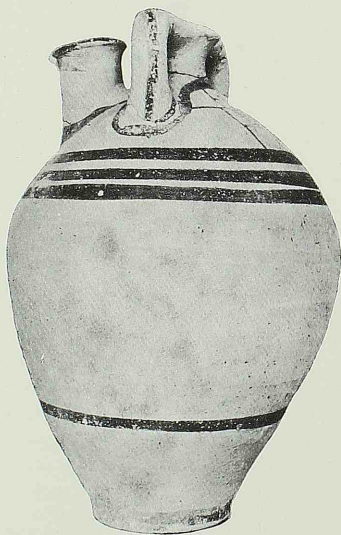
1. Δελτίον, 14 (1931-32) Παράρτημα, σ. 23-24.

2. Α.Ε., 1936, σ. 61-100.

3. Παπαγιαννόπουλος, ἑ.ἀ., σ. 171. Ἰσως τὸ ἐδραῖον ἡσυχῇ τοῦ Ἀθηναίου καὶ τὸ ἀγγεῖον οὐκ ἔχον ὀξύν τὸν πυθμένα, ἀλλ' ἐδραῖον τε καὶ στάσιμον τοῦ Πολυδεύκου δὲν ἀπεδόθησαν ὁρθῶς διὰ τοῦ « οὐχὶ μεγάλης εὐσταθείας ».

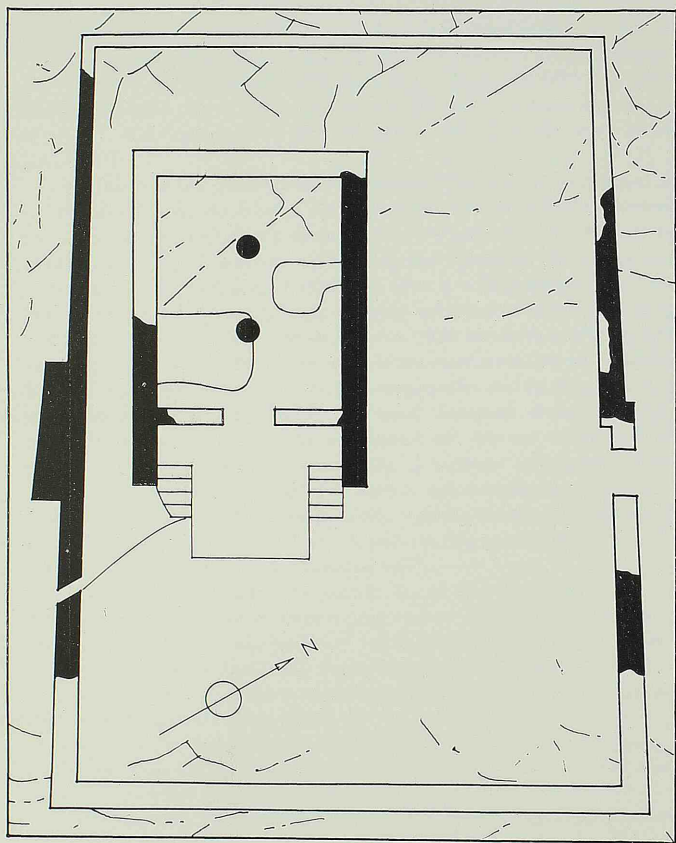

Εικ. 1. Ἡ ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἑτεροστόμου ἀμφορέως τῆς Ἐλευσίνας ἐπιγραφή.

Εικ. 2. Ὁ ἑτερόστομος ἀμφορεύς τῆς Ἐλευσίνας.
Εἰς τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ μέρος τοῦ ὤμου φαίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς.

Εικ. 3. Τὸ μεγαρόσχημον κτήριο τῆς Ἐλευσίνης.
Ὁ ἀρχαιότατος ναὸς τῆς Δήμητρος.

δρισμοῦ (Α). «Τούτων οὕτως ἔχόντων, ἦτοι ἀναγνωρισθέντος τοῦ ἀγγείου ὡς πλημοχόης», συνεχίζει, «δύναται τις νὰ ὑποστηρίξη μετὰ πιθανότητος ἰσχυροτάτης, ὅτι τὰ ἐπὶ τῆς κοιλίας αὐτοῦ σύμβολα ἀναγράφουσιν αὐτὴν ταύτην τὴν μυστικὴν ρῆσιν, ἣν ὁ τελὼν τὰς χοὰς *ἔῖς χθόνιον χάσμα*¹ ἀπήγγελεν *ἑὺφήμως*». Ἡ μυστικὴ αὕτη ρῆσις ἦτο «Κὸγξ Ὅμπαξ» καὶ ταύτην ἀποδίδουσι, κατὰ τὸν κ. Παπαγιαννόπουλον, τὰ ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ ἀγγείου στοιχεῖα¹. Καὶ προχωροῦμεν εἰς τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον του συμπέ-
ρασμα (Γ).

«Ἦδη μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος τοῦ ἀγγείου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν τελετὴν τῶν μυστηρίων, καὶ τὸν πιθανὸν ταυτισμὸν τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν μυστικὴν ρῆσιν τὴν ἐκφωνουμένην κατὰ τὰς Πλημοχόας, καθοδηγούμενος περαιτέρω ἐκ τῆς πορείας, ἣν ἠκολούθησα ἐν τῇ ἔρευνῃ, προβαίνω», λέγει ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος «εἰς ἀναζήτησιν τῆς τοπογραφικῆς τυχὸν σχέσεως τοῦ ἀγγείου πρὸς τὸν ἀκριβῆ τόπον καὶ τὸν τρόπον τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ». Καὶ καταλήγει: «Ὅθεν, ἀγόμενός τις ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ φυσικοῦ λατρευτικοῦ σπηλαίου καὶ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν μετὰ τῶν λοιπῶν παρ' αὐτῷ τοπογραφικῶν καὶ ἀνασκαφικῶν στοιχείων τὴν κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ ἱεροῦ ἀνεύρεσιν ἀγγείου χρησιμοποιουμένου κατὰ τὰς τελετὰς τῶν μυστηρίων καὶ δὴ καὶ πλημοχόης, τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, δύναται νὰ συναγάγῃ τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα μόνον οὐχὶ φωνὴν ἀφιᾶσι καὶ συνθέτουσιν ἐπαρκῶς, τὸ πανάρχαιον, τὸ καὶ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους λειτουργοῦν τελεστηρίων, μετὰ τοῦ πρώτου μεγάλου ναοῦ καὶ βωμοῦ τῆς Δήμητρος, τοῦ κατ' ἀπαίτησιν αὐτῆς ἰδρυθέντος ὑπὸ τῶν Ἑλευσινίων»².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται προφανές ὅτι τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῶν συλλογισμῶν, ὑποθέσεων καὶ συμπερασμάτων τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν «ἀναγνώρισιν» τοῦ ἀμφορέως ὡς πλημοχόης. Ἐὰν ἡ «ἀναγνώρισις» αὕτη ἀποδειχθῇ ἐσφαλμένη τὸ ὅλον οἰκοδόμημα θὰ καταρρεύσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἀς ἴδωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ἐὰν ὁ ἑτεροστόμος ἀμφορεὺς εἶναι ἡ πλημοχόη τῶν συγγραφέων.

Α — Διὰ τὸν ἀκριβῆ ἔλεγχον τῆς «ἀναγνωρίσεως» ταύτης θὰ πρέπη νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς προταθείσας μαρτυρίας τοῦ Ἀθηναίου καὶ τοῦ Πολυδεύκου. Διὰ τοῦτο καὶ τὰς παραθέτομεν ἐκ νέου.

1. Ἀθήναιος, 496 a - b. *ΠΛΗΜΟΧΟΗ* σκευὸς κεραμεοῦν βεμβικῶδες ἐδραῖον ἡσυχῇ, ὃ κοτυλίσκον ἔνιοι προσαγορεύουσιν, ὥς φησι Πάμφιλος· χρῶνται δὲ αὐτῷ ἐν Ἑλευσίνι τῇ τελευταίᾳ τῶν μυστηρίων ἡμέρᾳ, ἣν

1. Αὐτ. σ. 171 - 173. Πρέπει ἴσως νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ «σύμβολα» εἶναι γεγραμμένα ἐπὶ τοῦ ὄμου καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς «κοιλίας» ὡς ἐλέχθη.

2. Αὐτ. σ. 174.

καὶ ἀπ' αὐτοῦ προσαγορεύουσι Πλημοχόας· ἐν ἣ δύο πλημοχόας πληρώσαν-
τες τὴν μὲν πρὸς ἀνατολάς, τὴν δὲ πρὸς δύσιν ἀνιστάμενοι ἀνατρέπουσιν,
ἐπιλέγοντες ὅσιν μυστικὴν μνημονεύει αὐτῶν καὶ ὁ τὸν Πειρίθουν γρά-
ψας, εἶτε Κριτίας ἐστὶν ὁ τύραννος ἢ Εὐδρίπιδης, λέγων οὕτως·

ἵνα πλημοχόας τάσδ' εἰς χθόνιον
χάσμ' εὐφήμεως προχέωμεν.

2. Πολυδεύκης, I 74. ἐν δὲ τοῖς ἀγγείοις... ὥστ' οὐ μόνον ὕδατος ἀλλὰ
καὶ οἶνου ἂν εἶη ἀγγεῖον ἢ ὕδρεια, ἣν καὶ φιδανίδα ἂν τις εἴποι καὶ φε-
νανίδα, ὡς ἐν τοῖς Δημοπράτοις, τάχα δὲ καὶ πλημοχόην· ἐστὶ δὲ κερα-
μεοῦν ἀγγεῖον, οὐκ ἔχον δξύν τὸν πυθμένα, ἀλλ' ἐδραῖον τε καὶ στάσιμον,
ᾧ χρῶνται τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τῶν μυστηρίων, ἣν ἀπ' αὐτοῦ καλοῦσι πλη-
μοχόην.

Ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἀθηναίου καὶ τοῦ Πολυδεύκου ὁ κ. Παπα-
γιαννόπουλος χρησιμοποιεῖ δύο καὶ μόνον στοιχεῖα: τὸ ὅτι ἡ πλημοχόη ἔχει
« τὸ σχῆμα βέμβικος (σβούρας) καὶ τὸν πυθμένα οὐκ δξύν, ἀλλ' ἐδραῖον
ἡσυχῇ καὶ στάσιμον ». Καὶ πρέπει τις νὰ ἐρωτήσῃ: εἶναι τὰ δύο ταῦτα
στοιχεῖα ἀρκετὰ διὰ τὴν ἀναγνώρισιν ἐνὸς ἀγγείου; Μία καὶ μόνη ἐπίσκεψις
εἰς τὸ Ἑθνικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ἣ καὶ εἰς τὸ τῆς Ἑλευσίνος, θὰ
ἀρκέσῃ ἵνα γνωρίσῃ εἰς τὸν πραγματικὸν ἐρευνήτην ὅτι ὑπάρχει ἀρκετὸς
ἀριθμὸς ἀγγείων διαφόρων σχημάτων καὶ χρήσεων τῶν τε προϊστορικῶν καὶ
τῶν ἱστορικῶν χρόνων, τῶν ὁποίων ὁ κορμὸς εἶναι « βεμβικῶδης » καὶ ὁ
πυθμὴν οὐχὶ δξὺς ἀλλ' ἐδραῖος καὶ στάσιμος. Προτοῦ δεχθῶμεν τὴν « ἀνα-
γνώρισιν » θὰ πρέπῃ νὰ μάθωμεν διατὶ προϋτιμήθῃ ὁ ἐτερόστομος ἀμφορεὺς.
Πρὸς τούτοις, ὁ ἐν λόγῳ ἀμφορεὺς παρουσιάζει χαρακτηριστικὸν ἰδιάζον, τὸ
ὁποῖον δὲν εὐρίσκεται εἰς ἄλλα ἀγγεῖα: τὸ κλειστόν του, ἐκ γενετῆς οὕτως
εἶπεῖν, στόμιον. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο γνῶρισμα βεβαίως ὡς ἰδιάζον θὰ
ἀνέφερον οἱ συγγραφεῖς ἐὰν ὄντως περιέγραφον τὸν ἀμφορέα.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα ἀπαιτεῖ ἐμπεριστατωμένην καὶ πλήρη ἐξέτασιν
τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων. Διὰ νὰ εἶναι ἐπιστημονικὴ ἡ μελέτη μιᾶς ἀρχαίας
μαρτυρίας θὰ πρέπῃ νὰ ἐξετάσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἡ μαρτυρία περιέ-
χει καὶ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ μαρτυρία αὕτη περι-
λαμβάνεται. Τοῦτο δὲν ἐγένετο εἰς τὰ « Ἑλευσινιακά προβλήματα ».

Τὸ βεμβικῶδες καὶ τὸ ἐδραῖον ἡσυχῇ δὲν εἶναι τὸ μόνον μορφολογικὸν
στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον μᾶς διεφύλαξεν ὁ Ἀθήναιος. Εἰς τοῦτο προσθέτει:
« ὁ κοτυλίσκον ἐνιοὶ προσαγορεύουσιν ». Διὰ νὰ προσαγορεύουσι τὴν πλημο-
χόην ὡς κοτυλίσκον ἀκόμη καὶ οἱ ἐνιοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑφίστατο μορφολογικὴ
τις σχέσις μεταξύ των. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ κ. Παπαγιαννοπού-
λου, ὅτι ὁ ἀμφορεὺς εἶναι πλημοχόη, τότε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἐνίων
τοῦ Ἀθηναίου, καὶ ὁ ἐτερόστομος ἀμφορεὺς μορφολογικῶς θὰ πρέπῃ νὰ

ἔχη σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν κοτυλίσκον. Ὑπάρχει ἄρα γε τοιαύτη τις σχέσις μεταξύ των; Αὐτὸς δ' Ἀθηναῖος μᾶς παρέχει τὸν ὁρισμὸν τοῦ κοτυλίσκου εἰς τὸ 479, c: «*Κοτυλίσκος δὲ καλεῖται ὁ ἱερὸς τοῦ Διονύσου κρατηρίσκος ᾧ χρῶνται οἱ μύσται*». Βεβαίως οὐδεμίαν μορφολογικὴν σχέσιν ἔχει ὁ κρατηρίσκος = κοτυλίσκος = πλημοχόη πρὸς τὸν ἑτερόστομον ἀμφορέα τῆς Ἑλευσίνος (εἰκ. 2).

Πρὸς τοῦτοις δ' Ἀθηναῖος διδάσκει, 476 f, ὅτι ὁ ΚΕΡΝΟΣ εἶναι ἀγγεῖον κεραμεῦν, ἔχον ἐν αὐτῷ πολλοὺς κοτυλίσκους κεκολλημένους, ἐν οἷς φησὶν, *μήκωνες λευκοί, πυροί, κριθαί, πισοί, λάθυροι, ὄχροι, φακοί*¹. Καὶ ὁ Πολέμων αὐτὸς ἐν τῷ περὶ τοῦ Δίου Κωδίου φησὶ «*μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τελετὴν ποιεῖ καὶ αἰρεῖ τὰ ἐκ τῆς θαλάμης καὶ νέμει ὅσοι ἂν ὦσι τὸ κέρνος περιενηνοχότες· τοῦτο δ' ἐστὶν ἀγγεῖον κεραμεῦν ἔχον ἐν αὐτῷ πολλοὺς κοτυλίσκους κεκολλημένους· ἔνεισι δ' ἐν αὐτοῖς ὄρμιοι, μήκωνες λευκοί, πυροί κλπ.*»².

Βεβαίως οὔτε κἂν νὰ φαντασθῶμεν δυνάμεθα ἑτεροστόμους ἀμφορεῖς (= πλημοχόας = κοτυλίσκους) κεκολλημένους εἰς κέρνους! Οὔτε δύναται νὰ ὑπάρξη μορφολογικὴ σχέσις μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν κοτυλίσκων, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Πολέμων.

Τὸ σύνολον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ἡ περὶ πλημοχόης μαρτυρία τοῦ Ἀθηναίου εἶναι ἐπίσης διαφωτιστικόν. Εἶναι μέρος τοῦ 11^{ου} βιβλίου, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου ὀρίζεται εἰς τὴν πρώτην του σελίδα: *ἡμεῖς δ' οὖν μὴ διατρίβωμεν, ἀλλ' ἤδη κατακλινώμεθα, ἵν' ἡμῖν ὁ Πλούταρχος περὶ ὧν ἐπαγγέλλεται ποτηρίων ἀποδοὺς τὸν λόγον καὶ τὰς κύλικας πλήρεις ἅπασι προπλή* (460 a-b). Καὶ ὁ Πλούταρχος, ἀποδεχόμενος τὴν πρόκλησιν λέγει *κυλικηγορήσων ἔρχομαι* (461 e) καὶ ἀρχίζει μὲ τὴν ΑΓΚΥΛΗΝ, ποτήριον πρὸς τὴν τῶν κοιτάβων παιδιὰν χρήσιμον. Ἡ πλημοχόη περιλαμβάνεται εἰς τὴν περὶ ποτηρίων συζήτησιν αὐτήν καὶ ὁ ὁρισμὸς τῆς δίδεται κατὰ τὸν αὐτὸν πρὸς τὰ ἄλλα ποτήρια τρόπον. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξη ἀμβολία ὅτι ὁ Ἀθηναῖος τὴν περιλαμβάνει εἰς τὴν μεγάλην καὶ πῶς ἀβεβαίαν τάξιν τῶν ποτηρίων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν ἑτερόστομον ἀμφορέα, τὸν στερούμενον πραγματικοῦ στομίου καὶ ἔχοντα ὕψος 0.41 μ., εἰς τὴν τάξιν τῶν ποτηρίων ὅσον περιεκτικὴ καὶ ἂν εἶναι ἡ τάξις αὕτη.

Ἴσως δι' ὀλίγων θὰ πρέπη νὰ ξετάσωμεν τὸ ῥῆμα «*ἀνατρέπουσιν*» τῆς περικοπῆς τοῦ Ἀθηναίου: *ἐν ᾗ δύο πλημοχόας πληρώσαντες τὴν μὲν πρὸς ἀνατολὰς, τὴν δὲ πρὸς δύσιν ἀνιστάμενοι ἀνατρέπουσι*. Εἰς τὰς μεταφράσεις συνήθως τὸ *ἀνατρέπουσιν* ἐξηγεῖται ὡς ἂν νὰ ᾔτο τρέπουσι³. Τὸ

1. Βεβαίως εἰς μερικὰ τῶν χειρογράφων ἔχομεν *κοτυλισμούς* ἀντὶ *κοτυλίσκους*, ἀλλ' ὅρα τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολέμωνος περὶ κέρνου.

2. Παρ' Ἀθηναίῳ, 478, c-d.

3. Ὅρα π.χ. τὴν Ἀγγλικὴν μετάφρασιν τῆς ἐκδόσεως Loeb, ἥτις μοι εἶναι ἡ

ἀνατρέπουσιν ὅμως δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ τρέπουσι σημασίαν. Εἰς τὴν Ἰλιάδα ἥδη (Ζ, 64) εὐρίσκομεν τὸ ἀνετράπετο = ὕπιος ἔπεσε καὶ οἱ Liddell καὶ Scott ἐξηγοῦσιν τὸ ρῆμα ὡς « overturn, upset »¹. Ἡ συνήθης μετάφρασις ἴσως ἐπεβλήθη διότι « ἀνατροπὴ » σκεύους περιέχοντος χοὴν δὲν ἦτο τόσοσ νοητή. Ἀλλ' εἰς εὖρημα ἐκ τῆς βορείας κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἔχομεν ἀκριβῆ καὶ ἀσφαλῆ ἀπεικόνισιν τῆς λατρευτικῆς ταύτης πράξεως. Τὸ 1939, καὶ ἀμέσως πρὸς βορρᾶν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ὁ συνάδελφος κ. Oscar Broneer ἀπεκάλυψε μικρὸν ἐπίπεδον χώρον μήκους 10 περίπου μέτρων καὶ πλάτους 4 μ. Ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου ἀνεῦρε περὶ τοὺς διακοσίους μικροὺς σκύφους διατεταγμένους εἰς σειρὰς καὶ ὁμάδας. « In most rows », δημοσιεύει ὁ κ. Broneer, « the cups were lying upside down at approximately equal distances from each other and with all the handles turned in the same direction »². Ἡ ἀνατροπὴ τῶν ἀγγείων ὀφείλετο εἰς λατρευτικοὺς λόγους. Τοιαύτην τινα πράξιν φανερώνει καὶ τὸ ἀνατρέπουσι τοῦ Ἀθηναίου. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, τότε ὁ ἑτερόστομος ἀμφορεὺς, μὲ τὸ ὀγκῶδες του σχῆμα, τὸ κλειστόν του στόμιον καὶ τὴν πλαγίαν αὐτοῦ προχοήν, ἦτο ἀκατάλληλος.

Ὁ Πολυδεύκης προτοῦ ὀρίσῃ τὴν πλημοχόην γράφει: « ὕδρία, ἣν καὶ φιδανίδα ἂν τις εἴποι καὶ φεανκίδα., τάχα δὲ καὶ πλημοχόην ». Ἀπλῇ καὶ μόνη ἀναδρομῇ εἰς τὸν Liddell καὶ Scott, φιδανίς = φιδάκη = πιθάκη, θὰ πείσῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἀγγείου μὲ πολλὴ ἀνοικτὸν στόμιον. *Οἰκεῖν ἐν ταῖς φιδάκαις*, ἦτο οὐχὶ ἀσυνήθης ἔκφρασις, εἰς δὲ τὸν Ἀριστοφάνην (Ἰππῆς, 792 ἐξ.) εὐρίσκομεν:

« καὶ πῶς σὺ φιλεῖς, ὅς τοῦτον ὀρῶν οἰκοῦντ' ἐν
ταῖς πιθάκαισι... »

Βεβαίως ὁ ἑτερόστομος ἀμφορεὺς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἡ φιδάκη - φιδανίς τοῦ Πολυδεύκου. Καὶ ἡ ὕδρία ἔχει στόμιον σχετικῶς πολλὴ ἀνοικτόν, ἐν ᾧ ὁ ἑτερόστομος ἀμφορεὺς στερεῖται στομίου παντελῶς καὶ ἀντ' αὐτοῦ φέρει πλαγίαν προχοήν.

Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὰ περιεχόμενα εἰς τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἀμφορεὺς δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν πλημοχόην. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερος πειστικὸς λόγος, ὁ ὁποῖος ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀθή-

περισσότερον πρόχειρος: on that day they fill two *plemochoai*, and standing up they *turn* one toward the east, the other toward the west...». Μετάφρασις τοῦ καθηγητοῦ C. B. Gulick τοῦ Πανεπιστημίου Harvard.

1. Δὲν εἶναι βεβαίως ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν τὰς παραπομπάς, τὰς ὁποίας εὐρίσκει τις εἰς τοὺς Liddell & Scott.

2. Oscar Broneer, « Excavations on the Slopes of the Acropolis, 1939 », A. J. A. 44 (1940), σ. 255-256 καὶ εἰκ. 4 καὶ 5.

ναιος καὶ ὁ Πολυδευκής δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον ὑπ' ὄψιν των τὸν ψευδόστομον ἀμφορέα, ὅτε διετύπων τὸν ὁρισμὸν τῆς πλημοχόης. Ὁ λόγος οὗτος θὰ ἦτο ἀρκετὸς διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀβάσιμον τῆς «ἀναγνωρίσεως» τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου, ἐν τούτοις ὁμως παρεθέσαμεν ἀνωτέρω τὰ κατὰ τῆς «ἀναγνωρίσεως» μορφολογικὰ ἐπιχειρήματα διότι, ὡς εἴπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μελέτης μας, αὕτη εἶναι μάθημα φροντιστηριακόν, καὶ ὡς τοιοῦτον πρέπει νὰ εἶναι πλήρες.

Ἐξετάζοντες τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθηναίου βλέπομεν ὅτι λέγει «*χρῶνται δὲ αὐτῷ...*». Τὸ *χρῶνται* αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πλημοχόη, τὴν ὁποίαν περιγράφει ἡτο ἀκόμη ἐν χρήσει εἰς τοὺς χρόνους του. Καὶ ὁ Πολυδευκής λέγει «*ἔστι δὲ κεραμεῦν ἀγγεῖον... ᾧ χρῶνται...*». Τὸ *ἔστι* καὶ τὸ *χρῶνται* ἐπίσης ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ πλημοχόη τὴν ὁποίαν ὀρίζει ἡτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς χρόνους του. Ἀλλ' ὡς καὶ οἱ φοιτηταὶ ἀκόμη τῆς Ἀρχαιολογίας γνωρίζουσιν, ἢ πρέπει νὰ γνωρίζωσιν, ἡ κατασκευὴ τῶν ἑτεροστόμων ἀμφορέων ἔπαυσε περὶ τὸ τέλος τῆς 11 π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἀπὸ τοῦ 1000 π.Χ. τοὺλάχιστον ἑτερόστομοι ἀμφορεῖς δὲν κατασκευάζοντο καὶ δὲν ἦσαν ἐν χρήσει. Εἶναι βεβαίως ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν κἂν ὅτι ὁ Ἀθήναιος καὶ ὁ Πολυδευκής, ὅτε ὥριζον τὴν πλημοχόην, εἶχον ὑπ' ὄψιν των ἀγγεῖον, ἡ κατασκευὴ τοῦ ὁποίου εἶχε παύσει δώδεκα αἰῶνας περίπου πρὸ τῶν ἡμερῶν των. Ἐκ τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων ἀποδεικνύεται ἀπολύτως ὅτι ὁ ἑτερόστομος ἀμφορεὺς δὲν εἶναι ἡ πλημοχόη τῶν μυστηρίων. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τὸ ἰδρυθὲν ἐπὶ τῆς «ἀναγνωρίσεως» τοῦ ἀγγείου καταρρέει ἀφ' ἑαυτοῦ.

Οἱ ἑτερόστομοι ἀμφορεῖς εἶναι χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τῶν ὑστεροελλαδικῶν περιόδων¹. Δὲν ἦσαν εἰδικὰ σκευή, χρησιμοποιούμενα εἰς θρησκευτικὰ τελετάς, ἀλλὰ ἀγγεῖα γενικῆς χρήσεως. Ὁ συνάδελφος κ. Wace ἀπέδειξεν ὅτι ἐχρησιμοποιούντο διὰ τὴν ἐνθυσιν ἐλαίου, ἴσως δὲ καὶ οἴνου² καὶ πλεῖστα παραδείγματά των ἔχομεν ἀπὸ ὅλας τὰς ἀνασκαφείσας ὑστεροελλαδικὰς περιοχάς. Πρὸς τοῦτοις ἐνεπίγραφοι ἑτερόστομοι ἀμφορεῖς εὐρέθησαν εἰς διάφορα μέρη τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ συναδέλφου κ. Κεραμοπούλου ἀνασκαφέν «ἀνάκτορον τοῦ Κάδμου» τῶν Θηβῶν³. Αἱ ἐπὶ τῶν ἀμφορέων τούτων ἐπιγραφαὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἴσως δὲ μερικαὶ ἐξ αὐτῶν νὰ ὑπεδείκνυν τὸ περιεχόμενον τοῦ

1. Διὰ τὸ σχῆμα ὄρα A. Furumark, *The Mycenaean Pottery*, Stockholm, 1941.

2. A. J. B. Wace, *J. H. S.*, 71 (1951), σ. 255 ἐξ. *B. S. A.*, 48 (1953), σ. 9 ἐξ.

3. Ὅρα ἰδίᾳ G. P. Carratelli, «*Le iscrizioni preelleniche di Haghia Triada in Creta e della Grecia peninsulare*», *Monumenti Antichi*, 40, σ. 422-610. Μυλωνᾶ, Α.Ε., 1936, σ. 65 ἐξ. καὶ εἰκ. 9.

ἀγγείου. Ἐς σημειωθῇ ὅτι τὸ σύστημα Ventris δὲν παρέχει νοητὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἑλευσίνος. Καὶ ἡ ἀνάγνωσις τὴν ὁποίαν ἐπρότεινα καὶ ἡ ὁποία βασίζεται ἐπὶ ταυτισμοῦ τῶν στοιχείων τοῦ ἀμφορέως καὶ τῶν κυπριακῶν καὶ ἡ ὁποία τόσον στενὴν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Ἑλευσινιακὴν λατρείαν, παραμένει, ὡς ἐσημείωσα τότε, ὑποθετικὴ καὶ δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἐπιστημονικῶς. Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Πρωτογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ νέα σχήματα ἀγγείων παρουσιάζονται καὶ ἐπικρατοῦσι καὶ οἱ ἑτερόστομοι ἀμφορεῖς παραμερίζονται τελειωτικῶς.

Ἐδῶ θὰ ἔλθῃεν ἡ ἐπιστημονικὴ συζήτησις, τὴν ὁποίαν θὰ ὑπεκίνει ἴσως τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου. Ἄλλ' ἐπειδὴ πρόκειται περὶ μαθήματος ὀφειλόμεν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ ἄλλα συμπεράσματά του, ἀσχέτως ἐὰν ταῦτα δὲν στηρίζονται ἐπὶ ἐξηκριβωμένης βάσεως, διὰ νὰ ἀρυσθῶμεν μεθολογικὰ ὀφέλη.

Β — Ἐς ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰ λεγόμενά του περὶ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἑτεροστόμου ἀμφορέως. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ὀκτὼ στοιχείων, γεγραμμένων εἰς δύο στίχους· τρία στοιχεῖα ἐγράφησαν εἰς τὸν πρῶτον καὶ πέντε εἰς τὸν δεῦτερον στίχον (εἰκ. 1). Καὶ ἡ μυστικὴ ρῆσις «Κὸγξ Ὅμπαξ», πρὸς τὴν ὁποίαν ἐταυτίσθησαν οἱ στίχοι οὗτοι, βάσει τῆς ἐσφαλμένης «ἀναγνωρίσεως» τοῦ ἀγγείου, περιλαμβάνει δύο λέξεις, ἡ πρώτη τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων καὶ ἡ δευτέρα ἐκ πέντε γραμμάτων.

Τὸ ἀρχικὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ στοιχεῖον τῶν στίχων τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τοῦτο ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος ἀποδίδει τὸν φθόγγον Ξ, ἀναγινώσκων τὴν ἐπιγραφὴν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, διότι εἰς Ξ περατοῦνται αἱ λέξεις τῆς μυστικῆς ρήσεως. Ἄλλ' αἱ λέξεις τῆς ρήσεως ταύτης, ὡς τὰς δέχεται ὁ ἀρθρογράφος, «Κὸγξ Ὅμπαξ», περιλαμβάνουσι καὶ ἕτερον κοινὸν γράμμα, τὸ Ο. Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἐπιγραφὴν τὰ στοιχεῖα τὰ κατέχοντα τὰς ἀντιστοιχίας θέσεις δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ ἀλλὰ διάφορα. Πρὸς τούτοις τὸ γράμμα Γ, ἡ ἐν τῶν γραμμάτων τῆς πρώτης λέξεως παραμένει ἄνευ ἀντιστοίχου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν. Αἱ δύο αὗται παρατηρήσεις θὰ ἦσαν ἀρκεταὶ διὰ νὰ δημιουργήσουν ἀμφιβολίας εἰς τὴν συνήθη Ἑπιγραφικὴν εἰς τὴν προϊστορικὴν ἐπιγραφικὴν καθιστῶσιν ἀπαράδεκτα τὰ προτεινόμενα.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερος λόγος, σπουδαιότερος, διὰ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ ταυτισμοῦ τῶν λέξεων τῆς ρήσεως καὶ τῶν στίχων τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐὰν ἀναγνώσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν ὡς φαντάζεται ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος, θὰ δώσωμεν εἰς τὰ στοιχεῖα φωνητικὴν ἀξίαν. Καθ' ὅσον γνωρίζω ἅπαντες οἱ μελετηταὶ τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσι τὰ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως στοιχεῖα, δέχονται ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς γραφῆς ταύτης εἶναι συλλαβικά. Ξένοι καὶ ἡμέτεροι ἐρευνῆται, οἱ ὁποῖοι ἀφιέρωσαν τὴν ζωὴν των εἰς τὴν μελέτην τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β, ὡς ὁ Sundwall, ὁ Ventris, ὁ Bennett, ἡ Kober, ὁ Carratelli, ὁ Κτιστόπουλος, ὁ Μαρινᾶτος κλπ., δέχονται τὴν συλλαβικὴν

ἀξίαν τῶν στοιχείων. Ἀκόμη καὶ ὅσοι δὲν δέχονται τὰς ὑπὸ τοῦ Ventris καὶ τοῦ Chadwick προταθείσας συλλαβικὰς ἀξίας, ἀκόμη καὶ ὁ σκληρότερός των ἐπικριτής, ὁ καθηγητὴς κ. Beattie¹, δέχονται ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β εἶναι συλλαβικά.

Ἄλλ' ἔχουμεν καὶ σαφῆ ἔνδειξιν τῆς συλλαβικῆς των ἀξίας. Ἡ φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς γραφῆς εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς γῆς ἀπὸ τῆς εἰκονογραφικῆς πρὸς τὴν ἀλφαβητικὴν μορφήν διδάσκει ὅτι ἡ γραφὴ ἅπαξ ἐξελιχθεῖσα εἰς ἀλφαβητικὴν δὲν ἐπιστρέφει ἐκ νέου εἰς συλλαβικὴν μορφήν. Ὡς εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν, εἰς τὴν Κύπρον ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους διετηρεῖτο παραλλήλως πρὸς τὴν συνήθη ἀλφαβητικὴν καὶ συλλαβικὴν γραφὴν². Περὶ τὰς 500 ἐπιγραφαὶ μὲ συλλαβικὴν γραφὴν εἶναι γνωσταὶ καὶ χρονολογικῶς κατέρχονται μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Τοῦλάχιστον μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς Κυπριακῆς γραφῆς εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β καὶ μολονότι ὁ Evans ἐδίδαξεν ὅτι τὰ Κυπριακὰ στοιχεῖα ἐξελιχθῆσαν ἐκ τῆς γραφῆς Α καὶ τοῦτον ἠκολούθησε καὶ ὁ Daniel, ἐν τούτοις ὅμως ὁ Casson ἐδέχθη τὴν ἐκ τῆς γραφῆς Β ἐξέλιξιν τῶν Κυπριακῶν. Πάντες ὅμως δέχονται ὅτι τὰ Κυπριακὰ στοιχεῖα εἶναι συλλαβικά, καὶ ὡς συλλαβικά ἀναγινώσκονται καὶ παρέχουσι σαφῆ ἔννοιαν· τοῦτο δὲ καὶ παρ' ἡμῖν ἐδίδαξεν ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος Π. Καββαδίας, τοῦ ὁποῦν ἡ *Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία* πρέπει νὰ εἶναι προσιτὴ εἰς ὅλους. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς γραφῆς Β εἶχον ἀλφαβητικὴν ἀξίαν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν ΙΙΙ ἐποχὴν καὶ τὰ Κυπριακὰ στοιχεῖα θὰ εἶχον ἀλφαβητικὴν ἀξίαν διότι τότε ὑφίστατο ἀκόμη στενὴ σχέσις μεταξὺ τῆς νήσου καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος³. Αὐτὴν τὴν ἀξίαν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχον καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἀλλ' ἡ ἀποδεδειγμένη συλλαβικὴ των ἀξία εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μαρτυρεῖ ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα καὶ εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἦσαν συλλαβικά, συλλαβικὴν δὲ ἀξίαν θὰ εἶχον καὶ τὰ συγγενῆ των στοιχεῖα τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

Τὰ ἐπὶ τοῦ ἑτεροστόμου ἀμφορέως στοιχεῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα

1. A. J. Beattie, « Mr. Ventris' Decipherment of the Minoan Linear B. Script », J. H. S., 76 (1956), σ. 1 ἐξ.

2. Ὅρα ἰδίᾳ J. F. Daniel, « Prolegomena to the Cypro - Minoan Script », A. J. A., 45 (1941), σ. 249-282. O. Masson, « Epigraphie chypriote », Orientalia, 23 (1954), σ. 442-446. Π. Καββαδίας, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία, σ. 827 ἐξ. Sir Arthur Evans, Scripta Minoa, σ. 69.

3. Τὰ περισσότερα ἐνεπίγραφα ἀντικείμενα εὐρέθησαν εἰς τὴν Ἑγκωμὴν καὶ ὡς γνωστὸν τὴν θέσιν ταύτην ὁ Schaeffer θεωρεῖ ὡς τὴν ἔδραν Ἀχαιοῦ βασιλέως ἐκ Μυκηνῶν ὀρμηθέντος. Τὴν ὑπόθεσιν τῆς « Ἀχαϊκῆς » ἐγκαταστάσεως εἰς Κύπρον κατὰ τὴν πεντηχονταετίαν 1400 μέχρι 1350 π.Χ. περίπου δέχονται μεταξύ ἄλλων καὶ ὁ Myres, ὁ Gjerstad, ὁ Μαρινάτος, ὁ Furumark, ὁ Stubbings κλπ.

λοιπὸν εἶναι συλλαβικά καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ λέξεις θὰ ἔχωσιν ἐν ὅλῳ ὀκτὼ συλλαβάς, τρεῖς εἰς τὸν πρῶτον καὶ πέντε εἰς τὸν δεύτερον στίχον. Τὸ ἐξ ὀκτὼ συλλαβῶν κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀμφορέως δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ἐξ ἑννέα γραμμάτων κείμενον τῆς μυστικῆς ρήσεως.

Ἐὰν νῦν στρέψωμεν τὴν προσοχήν μας, ὥς δεῖ ἐὰν θέλωμεν ἡ ἔρευνά μας νὰ λογισθῇ ὡς ἐπιστημονικὴ προσπάθεια, εἰς τὰς ἐνεπιγράφους πινακίδας τῶν ὑστερομινωϊκῶν καὶ ὑστεροελλαδικῶν χρόνων θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ πρῶτος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἀμφορέως συναντᾷ εἰς δωδεκάδα καὶ πλεόν πινακίδας¹. Εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ πρῶτον μέρος τῆς μυστικῆς ρήσεως τῆς Ἑλευσίνος ἀνεγράφη εἰς κοινὰς πινακίδας περιεχούσας λογαριασμούς.

Ἡ ὅλη μελέτη τῆς ἐπιγραφῆς ἀποδεικνύει ὥς ἐσφαλμένα τὰ προτεινόμενα εἰς τὰ « Ἑλευσινιακά προβλήματα ».

Γ— Ἄς ἔλθωμεν νῦν εἰς τὸν « ἀρχαιότατον ναὸν τῆς Δήμητρος ».

Προοιμιακῶς πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι προτοῦ ἐκφέρῃ τις γνώμην διὰ τὰ κτίσματα ἐνὸς ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ὀφείλει νὰ ἔχῃ πλήρη καὶ ἀκριβῆ γνώσιν οὐχὶ μόνον ὅλων τῶν ἐρειπίων τοῦ χώρου καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὐρεθέντων ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ τῶν δημοσιευμάτων τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν χώρον, καὶ τῆς ἱστορίας του καὶ τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια παρουσιάζει. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ γενικῶς διὰ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἀληθὲς διὰ τὴν Ἑλευσίνα, τῆς ὁποίας ἡ μακροχρόνιος ζωὴ καὶ τὰ ἐπάλληλα κτίσματα παρουσιάζουσι προβλήματα οὐχὶ συνήθη. Ὀλίγα καὶ μόναι ἐπισκέψεις δὲν εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ χαρίσουν τὴν κατανόησιν τῶν λειψάνων τῆς. Τὸ πλῆθος τῶν θεμελίων, αἱ ἀλλεπάλληλοι στρώσεις, ἡ ἀπειρία τῶν ἀντικειμένων, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ τὰς ἀποθήκας, ὁ λαβύρινθος τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ἐπιχώσεων, προκαλεῖ καὶ πρέπει νὰ προκαλῇ τὸν σεβασμὸν καὶ τὸ δέος. Μακρὰ ἔρευνα καὶ πλήρης γνώσις καὶ τοῦ μικροτέρου θεμελίου ἀπαιτεῖται διὰ τὴν δημιουργίαν καθολικῆς ἢ καὶ μερικῆς εἰκόνης τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ τῆς Δήμητρος. Τοῦτο δ' ἀληθεύει ἰδίᾳ διὰ τὰ κτίσματα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ πρῶτος καὶ ἀρχαιότατος ναὸς τῆς Θεᾶς.

Τὸν ναὸν τοῦτον περιγράφει ὁ ποιητὴς τοῦ λεγομένου Ὀμηρικοῦ ὕμνου πρὸς Δήμητραν, τὸν διεῖδε δὲ ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος εἰς τὰ ἐρεῖπια οἰκίας τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς, τὰ ὅποια ἀνεκαλύφθησαν τὸ 1933 ὑπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῶν Μικρῶν Προπυλαίων. Τὸ συμπέρασμά του

1. Ὁ Bennett σημειώνει πολὺ περισσότερας : A Minoan Linear B Index, σ. 3. Ὁ κ. Κτιστόπουλος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῖ γνωρίσῃ ὅτι εἰς τὸν κατάλογόν του ἔχει τοὐλάχιστον δέκα παραδείγματα τῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ πινακίδων, ἐγὼ δ' ἔχω 15.

ἐκεῖνο στηρίζει πρῶτον ἐπὶ τῆς « ἀναγνωρίσεως » τοῦ ἐνεπιγράφου ἑτεροστόμου ἀμφορέως ὡς πλημοχόης, δεύτερον ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ πρὸ τοῦ σπηλαίου τῆς Ἑλευσίνος « θέσις... ἐχρησιμοποιήθη ὡς τόπος λατρείας ἀπὸ τῆς παναρχαίας ἐποχῆς » καὶ τρίτον ἐπὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου. Ἡ πρώτη ὑπόθεσις, ὡς εἶδομεν, δὲν εἶναι ὀρθή.

Διὰ τὴν δευτέραν ὑπόθεσιν ἀρκεῖ νὰ τονισθῇ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Noack, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη πρὸ ἐτῶν τὴν περιοχὴν τοῦ σπηλαίου ὡς τὸν ἀρχικὸν χώρον τῆς λατρείας, ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ ὅτι τὸ σπήλαιον δὲν ἀπέδωκε λείψανα δυνάμενα νὰ ἀποδείξωσι ἢ καὶ νὰ ὑποδείξωσι τὴν χρῆσιν του ὡς λατρευτικοῦ χώρου πρὸ τῆς 6ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδος¹.

Ὁ ἔλεγχος τῆς τρίτης ὑποθέσεως θὰ ἀπαιτήσῃ περισσοτέραν προσοχήν. Ἡ ὑπὸ τοῦ ὕμνου παρεχόμενη περιγραφή ἔχει οὕτω :

...ἄγε μοι νηὸν τε μέγαν καὶ βωμὸν ὑπ' αὐτῷ
τευχόντων πᾶς δῆμος ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος
Καλλιχόρου καθύπερθεν ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ.

Ὁ ἀρχαιότατος ναὸς τῆς Δήμητρος ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ κεῖται 1) ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος, 2) Καλλιχόρου καθύπερθεν καὶ 3) ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ.

Ἀνταποκρίνεται πρὸς τοὺς τρεῖς τούτους ὅρους ἡ προτεινομένη θέσις τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῶν Μικρῶν Προπυλαίων :

Βεβαίως εἶναι « ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος » καὶ κεῖται εἰς μικρὰν ἀποστασιν φρέατος τὸ ὁποῖον ὁ Πανσανίας ἀποκαλεῖ *Καλλίχορον*². Εἶναι ὅμως τὸ φρέαρ τοῦτο τὸ πανάρχαιον φρέαρ τοῦ ὕμνου ; Χρονολογικῶς ἀνήκει εἰς τὴν ἔκτην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα καὶ προτοῦ τὸ δεχθῶμεν ὡς στηρίζον ὑπόθεσιν τοσαύτης σημασίας θὰ πρέπη νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἤτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους. Τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Δὲν δυνάμεθα ἴσως νὰ ἀποκλείσωμεν τελείως καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς διαδοχῆς, ὅτι δηλ. ἐκτίσθη ἐπὶ ἄλλου, ἀρχαιοτέρου, φρέατος, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον διεσκορπίσθη κατὰ τὴν ἐπισκευὴν καὶ ἠφανίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ παρὰ τὰ

1. Noack, ἔ.ἀ., σ. 14 ἑξ., 48, 218.

2. I, 38, 6. Τὸ Καλλίχορον δὲν ἦτο τὸ φρέαρ « ἐν ᾧ ἀνεπαύθη ἡ Δημήτηρ κατὰ τὴν Ἑλευσιν αὐτῆς » ὡς γράφει ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος, σ. 174. Ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος παραδίδει ὅτι ἡ θεὰ ἀνεπαύθη παρὰ τὸ Παρθένιον. Καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Πανσανίου, ὅτι τὸ Καλλίχορον ἐκλήθη οὕτως διότι περὶ αὐτὸ « πρῶτον Ἑλευσινίων αἱ γυναικες χορὸν ἔστησαν καὶ ᾄσαν εἰς τὴν θεάν », φαίνεται ὑστερωτέρα καὶ αἰτιολογική, διότι ἡ θεὰ μνημονεύει τοῦ Καλλιχόρου εὐθύς ὡς ἀπεκαλύφθη εἰς τοὺς Ἑλευσινίους καὶ προτοῦ ἀρχίσῃ ἡ λατρεία της. Αἱ ἐξηγήσεις αὗται βεβαίως ἀφορῶσι παραδόσεις καὶ οὐχὶ ἱστορικά, ἐξηκριβωμένα γεγονότα.

Προπύλαια φρέαρ είναι τὸ Καλλίχορον θὰ πρέπει νὰ εὗρωμεν καὶ τὸν προϋχοντα κολωνόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἰδρυμένος ὁ ἀρχαιότατος ναός.

Ἡ κορυφή τοῦ προϋχοντος τούτου κολωνοῦ θὰ πρέπει νὰ κεῖται τρία ὄλα μέτρα κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ δαπέδου τῶν Μικρῶν Προπυλαίων ἐὰν ἡ ὑπόθεσις τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου ἀληθεύῃ. Διότι εἰς βάθος 3 μ. κάτωθεν τοῦ δαπέδου ὁ Κουρουنيώτης καὶ ὁ Θερσιάδης ἀπεκάλυψαν γεωμετρικὸν δάπεδον ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη τὸ ὑστεροελλαδικὸν στρώμα τοῦ ἐνεπιγράφου ἀμφορέως καὶ τοῦ οἰκίσκου. Μικρὰ καὶ μόνον μελέτη τοῦ χώρου καὶ ἀπλὴ ἐπισκόπησις τῶν τοπογραφικῶν σχεδίων τοῦ Noack θὰ εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τοιοῦτος προϋχων κολωνὸς εἰς τὸ ὀρισμένον ὑπὸ τὰ Μικρὰ Προπύλαια βάθος δὲν ὑπῆρξε ποτὲ οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ. Ἀπὸ τοῦ σπηλαίου καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τὰ βορειοανατολικά ὁ βράχος τῆς κλιτύος σχεδὸν ὁμαλῶς καὶ ἡρέμα φέρει πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ ἀπτόμος μεταβολὴ τοῦ ὑψομέτρου, ἀπαραίτητος διὰ τὴν ὑπαρξιν προϋχοντος κολωνοῦ, δὲν ὑφίσταται. Γνώσις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων τῆς ἀρχαιότητος θὰ ἀποδείξῃ ὅτι καὶ ἄλλος λόγος ὑπάρχει, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀποδοχὴν τῆς ὑποθέσεως τοῦ κ. Παπαγιαννοπούλου.

Ἡ κατὰ τὴν γνώμην του ἐγκατάλειψις τοῦ ἀρχαιοτάτου ἱεροῦ καὶ ἡ ἴδρυσις μεγαλυτέρου ναοῦ νοτιώτερον τοῦ πρώτου ἀντίκειται πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα καὶ τὴν πρακτικότητα τῶν ἀρχαίων. Ὁ καθηγητὴς Nilsson περὶ ἐτῶν ἐδίδαξε καὶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ κ. Κεραμόπουλος, ἐπεβεβαίωσαν ὅτι χώρος ἅπαξ χρησιμοποιοῖται διὰ σημαντικὴν λατρείαν συνήθως δὲν ἐγκατελείπετο ἀλλ' ἐχρησιμοποιεῖτο ἀνὰ τοὺς αἰῶνας καὶ συνεχῶς, ἐὰν βεβαίως ἡ λατρεία ἐσυνεχίζετο εἰς τὴν περιοχὴν του¹. Συνέχειαν λατρείας καὶ ἐπαλληλίαν αἰῶν εὐρίσκομεν μεταξὺ ἄλλων εἰς τὴν Δῆλον, εἰς τοὺς Δελφούς, εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν Ἐλευσίνα, ὅπου τὰ Τελεστηρία ἰδρύθησαν διαδοχικῶς τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἀλλὰ πάντοτε περικλείουσι τὸν ἀρχικὸν τῆς λατρείας χώρον. Ὅχι μόνον ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ ὑποτιθεμένου χώρου λατρείας, τῆς πρὸ τοῦ σπηλαίου θέσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἴδρυσις κτίσματος μὴ θρησκευτικοῦ, τῆς Πεισιστρατείου δηλ. εἰσόδου, θὰ παραμείνῃ ἀνεξήγητος καὶ ἀντίκειται πρὸς τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα ἔθιμα.

Πρὸς τοῦτοις, ἐὰν εἰς τὴν πρὸ τοῦ σπηλαίου θέσιν ἡ « λειτουργία τοῦ παναρχαίου, τοῦ πρώτου τούτου Τελεστηρίου, ἐξηκολούθησε καὶ καθ' ἅπασαν τὴν γεωμετρικὴν περίοδον », ὥς θέλει ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος (εἰς σ.

1. M. B. Nilsson, *The Minoan - Mycenaean Religion and Its Survival in Greek Religion*, ἐκδ. 2, σ. 457 ἐξ. Α. Κεραμόπουλος, *Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 2 (1927), σ. 427 ἐξ.

175), πῶς θὰ ἐξηγηθῶσιν οἱ ὑπὸ τοῦ Φιλίου πρὸ τόσων ἐτῶν ἀποκαλυφθέντες ἀναλημματικοὶ τοῖχοι τῆς γεωμετρικῆς περιόδου, οἱ βασιτάζοντες τὴν πλατείαν, ἄνωθεν τῆς ὁποίας βραδύτερον ἐπέθεσαν τὴν πλατείαν τοῦ Σολωνείου; Πῶς θὰ ἐξηγηθῶσι τὰ λείψανα μνημειακοῦ κτηρίου τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν ἐπὶ τῆς πλατείας ταύτης καὶ πῶς ἡ εἴσοδος ἡ πρὸς τὴν θάλασσαν ἐστραμμένη; Πῶς θὰ ἐξηγηθῶσι τὰ ὑπολείμματα τῆς ἱερᾶς πυρᾶς, μέρος τῆς ὁποίας ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Φιλίου καὶ τὸ ὑπόλοιπον ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη καὶ τῶν συνεργατῶν του, πυρᾶς ἀποδεικνυούσης τὴν ἱερότητα τῆς πλατείας τῶν γεωμετρικῶν χρόνων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῇ κτηρίου; Ὅσον περισσότερον μελετᾷ τις τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα, τὰ γνωστὰ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Φιλίου καὶ τοῦ Κουρουνιώτη, τόσον περισσότερον ἀκατάλληλα καὶ φανταστικά ἀποδεικνύονται τὰ ὑποτεθέντα εἰς τὰ «Ἑλευσινιακά προβλήματα».

Ἄλλὰ καὶ ἐὰν πρὸς στιγμὴν ὑποθέσωμεν, διὰ νὰ συνεχισθῇ ἡ συζήτης, μεταμυκηναϊκὴν μεταφορὰν τοῦ ἀρχαιοτάτου ναοῦ τῆς Δήμητρος, μολοντί τοιαύτη μεταφορὰ ἀντίκειται πρὸς τὰ γνωστὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα καὶ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ τῶν ἀρχαίων ἔθιμα, θὰ πρόπη νὰ ἐξηγήσωμεν διατί τὸ ἱερὸν δὲν μετεφέρθη πρὸς βορρᾶν τῆς περιοχῆς τοῦ σπηλαίου ὅπου τὸ ἔδαφος εἶναι ὁμαλὸν καὶ ἐπίπεδον καὶ ὅπου ὁ χώρος δὲν ἐπιβάλλει τὴν ἰδρυσιν ἀναλημματικῶν τοίχων καὶ θεμελίων εἰς μέγα βάθος. Διατί θὰ μετεφέρετο νοτιώτερον, ὥς λέγει ὁ κ. Παπαγιαννόπουλος, εἰς τὴν κλιτύν, ἡ ὁποία παρουσίαζε τόσας δυσκολίας διὰ τὴν ἰδρυσιν μεγάλου ναοῦ;

Βραχεῖα καὶ μόνον μελέτη τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων, τῶν ὑποβασταζόντων τὰς πλατείας ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἰδρυμένα τὰ διάφορα Τελεστήρια — ἀκόμη καὶ τοῦ Πεισιστρατείου καὶ τοῦ Σολωνείου — θὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ χώρου διὰ τὴν ἰδρυσιν μεγάλου ναοῦ. Διατί λοιπὸν ἰδρύθησαν τὰ Τελεστήρια τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τὴν παρέχουσαν τόσον δυσκόλους ὁδούς; Μία καὶ μόνη ἀπάντησις εἶναι δυνατὴ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο: Διότι ἡ θέσις αὕτη, ὁ χώρος οὗτος εἶχεν ἤδη καθιερωθῆ ὑπὸ μακροχρονίου λατρείας, ὅτε οἱ ἰδρυταὶ τῶν Τελεστηρίων τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἔθετον τὰ θεμέλια τῶν κτηρίων των, εἶχε καθιερωθῆ ὑπὸ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος, ἡ ὁποία, ὥς φανερώνει καὶ ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος, ἤκμαζεν ἤδη εἰς τοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους.

« Ἡ δὲ κιοῦσα θεμιστοπόλοις βασιλεῦσι
δ[εῖξε,] Τριπολέμῳ τε Διοκλεῖ τε
δρομοσύνην θ' ἱερῶν καὶ ἐπέφραδεν ὄργια πᾶσι,
... .. σεμνά » (στ. 474-476).

Τὸ δὲ Πάριον χρονικὸν διεφύλαξε τὴν παράδοσιν καθ' ἣν « Δημήτηρ ἀφικομένη εἰς Ἀθήνας καρπὸν ἐφ[εῦρεν]... ἔτη ΧΗΔΔΔΔΠ <Ι> βασιλεύοντος

Ἑλευσινίαν Ἐρεχθέως», ἥτοι περὶ τὰ 1409/8 π.Χ.¹. Ὁ συνεργάτης κ. Ἰω. Τραυλὸς ἐσχάτως ἀπέδειξεν ὅτι τὸ «ἀνάκτορον» τοῦ Τελεστηρίου εἶχε τὴν αὐτὴν σχεδὸν θέσιν εἰς τὰ κτίσματα τῶν ἱστορικῶν χρόνων² διότι ἡ θέσις αὕτη ἦτο ἡ κατὰ παράδοσιν θέσις τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ πρώτου ναοῦ τῆς Δήμητρος, τοῦ ἰδρυθέντος κατὰ τὰς ὑποδείξεις καὶ τὴν ἐντολὴν τῆς Θεᾶς.

Ὑπὸ τὰ θεμέλια τῶν Τελεστηρίων τῶν ἱστορικῶν χρόνων (καὶ εἰς ταῦτα περιλαμβάνομεν καὶ τὰ θεμέλια τοῦ γεωμετρικοῦ ἱεροῦ τὰ ἰδρυμένα ἐπὶ τῆς πλατείας, τμήμα τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Φιλίου καὶ συνεπῶς ἦτο γνωστὸν τοῖς ἐρευνηταῖς καὶ τῆς παρελθούσης γενεᾶς) ὁ Κουρουνιώτης καὶ οἱ συνεργάται του ἀπεκάλυψαν κτήριον μεγαρόσημον, τὸ ὁποῖον καθ' ὅλα ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν περιγραφὴν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ ὕμνου³. Ἡ περιοχὴ τοῦ κτηρίου, ἡ αὐλὴ του, περιβάλλεται ὑπὸ περιβόλου τοίχου διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεμονοῦτο τῶν λοιπῶν οἰκίσκων τῆς ὑστεροελλαδικῆς Ἑλευσίνος (εἰκ. 3). Ὁ ἀνοικτός, κατὰ τὸν τρόπον τῶν μυκηναϊκῶν μεγάρων, πρόδομός του (ὁ ὁποῖος δύναται νὰ ἀποκληθῇ «αἶθουσα» κατὰ τὴν Ὀμηρικὴν ὀρολογίαν) ὑψοῦται κατὰ 1,25 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς καὶ τὸ κεντρικόν του τμήμα ἐξετείνεται ἐν εἵδει ἐξώστου (platform) τοῦλάχιστον δύο μέτρα πέραν τοῦ ἄκρου τῶν παραστάδων του. Ὁ «ἐξώστης» οὗτος εἶναι μοναδικὸς εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ὡς κρητὶς τοῦ βωμοῦ τῆς Θεᾶς: «ἄγε μοι νῆρόν τε μέγαν καὶ βωμόν ὑπ' αὐτῶ...». Εἰς τὴν αὐλὴν καὶ κάτω τοῦ ἐξώστου θὰ ἴσταντο οἱ μύσται καὶ θὰ παρηκολούθουν τὴν ἱεροτελεστείαν. Πρὸ τῆς αὐλῆς ὁ βράχος ἀποτόμως κατέρχεται, οὕτως ὥστε τὸ μεγαρόσημον κτήριον ὄντως κεῖται ἐπὶ «προϋχόντος κολωνοῦ». Τὰ ἀποκαλυφθέντα θεμέλια τῆς στοᾶς τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου καὶ τῆς Φιλωνείου Στοᾶς ἀποδεικνύουσι σαφῶς τὴν ὑπομετρικὴν διαφορὰν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῆς αἰθούσης τοῦ μεγαροσχήμου κτηρίου καὶ τῆς αὐλῆς του, καὶ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς αὐτῶν χώρου τῆς κλιτύς. Κάτω τοῦ κολωνοῦ καὶ εἰς μικρὰν τοῦ μεγαροσχήμου κτηρίου ἀπόστασιν, ὑπὸ τὴν βορειονατολικὴν γωνίαν τῶν θεμελίων τῆς Φιλωνείου Στοᾶς, ἔχομεν φρέαρ πανάρχαιον καὶ ἀσφαλῶς σεβαστόν, διότι κατὰ τὴν ἀρχαίαν περίοδον, ὅτε ἰδρύθη τὸ πολυγωνικὸν ἀνάκτορον τὸ φρέαρ τοῦτο περιεκλείσθη εἰς κόγχην ἵνα μὴ καταπατηθῇ. Τὸ ὑπὸ τὰ θεμέλια τῆς Φιλωνείου Στοᾶς φρέαρ, ἀναγόμενον εἰς τοὺς ὑστεροελλαδι-

1. F. Jacoby, Das Marmor Parium, στ. 23-24.

2. Ἰω. Τραυλοῦ, «Τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἑλευσίνος», Ἐφημερίς, 1950-1951, σ. 1-16.

3. Κ. Κουρουνιώτης, Archiv, 32, σ. 53 ἐξ. Δελτίον, 13 (1930-1931) Παράρτημα, σ. 17 ἐξ. καὶ 14 (1931-1932), σ. 1 ἐξ. Κουρουνιώτης-Μυλωνᾶς, A. J. A., 37 (1933), σ. 271 ἐξ., Γ. Ε. Μυλωνᾶ, The Hymn to Demeter and Her Sanctuary at Eleusis, σ. 28-63.

κοὺς χρόνους, εἶναι τὸ Καλλίχορον τοῦ ὕμνου. Κατὰ ταῦτα τὸ μεγαρόσχημον κτήριον, τὸ ἀποκαλυφθὲν ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν Τελεστηρίων τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἶναι ὁ ἀρχικὸς καὶ ἀρχαιότατος ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ πληροῖ τοὺς ὅρους τοὺς συναχθέντας ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου : εἶναι « *ὑπαὶ πόλιν αἰπὺ τε τεῖχος* », κεῖται « *ἐπὶ προὔχοντος κολωνοῦ* » καὶ ἡ θέσις του δύναται νὰ δρισθῇ ἀκριβῶς ὡς « *Καλλιχόρου καθύπερθεν* ». Πρὸς τοῦτοις παρουσιάζει στοιχεῖον μοναδικὸν εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἀρχιτεκτονικὴν, « *ἐξώστην* » πρὸ τῆς αἰθούσης του, ὁ ὁποῖος πιθανότατα ἐχρησίμευεν ὡς κρηπὶς τοῦ βωμοῦ τῆς Θεᾶς. Τὰ εἰς τὸ μεγαρόσχημον κτήριον ἀνευρεθέντα ἀρχαιότερα ὄστρακα ἀνάγονται εἰς ὑστεροελλαδικούς II χρόνους καὶ φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἦτοι κατὰ τὴν 15^{ην} ἑκατονταετηρίδα, ἐκτίσθη τὸ κτήριον καὶ ἤμαξεν ἡ ἐν αὐτῷ τελουμένη λατρεία. Ἡ λατρεία αὕτη ἐσυνεχίσθη καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν τῶν γενομένων εἰς τὸ ἀρχικὸν μεγαρόσχημον κτήριον, καὶ ἡ μακροχρόνιος αὕτη λατρεία συνετέλεσεν εἰς τὴν καθαγίασιν τοῦ χώρου τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τοῦ λόφου τῆς Ἑλευσίνος καὶ ἐπέβαλλε τὴν ἴδρυσιν τῶν Τελεστηρίων τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, μολονότι ἀκατάλληλον διὰ μεγάλα κτήρια.

Οἰκήματα τῶν ὑστεροελλαδικῶν χρόνων εὐρέθησαν κατεσπαρμένα καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς νοτίου καὶ ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου καὶ ἐπὶ τῆς βορειοανατολικῆς ἄκρας τῆς κορυφῆς αὐτοῦ τοῦ λόφου τῆς Ἑλευσίνος. Τὰ πρῶτα εἶναι « *ὑπαὶ πόλιν αἰπὺ τε τεῖχος* » καὶ πλησίον ἱεροῦ χώρου. Δὲν εἶναι ὅμως φρόνιμον νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὅλα ἦσαν τὰ ἀρχικὰ τελεστήρια. Ἡ Ἑλευσίς, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τὰ Μέγαρα νεκροταφείου της, κατοικεῖτο πυκνῶς κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικούς III χρόνους καὶ τὰ ὑπὸ τὰ Μικρὰ Προπύλαια θεμέλια δὲν εἶναι διάφορα τῶν εὐρεθέντων εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς περιοχῆς καὶ καλῶς ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνασκαφάντων αὐτὰ ὡς λείψανα οἰκίσκου. Ἡ ἀναγνώρισις των ὡς ἱεροῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑτεροστόμου ἀμφορέως δὲν εὐσταθεῖ, ὡς εἶδομεν. Ἡ ὅλη σειρὰ τῶν εὐρημάτων — θεμελίων καὶ φορητῶν ἀντικειμένων — ὑποδεικνύει τὸν ὑπὸ τὰ τελεστήρια τῶν ἱστορικῶν χρόνων χώρον ὡς τὸν τόπον ὅπου ἀρχικῶς ἐλατρεύθη ἡ Θεὰ κατὰ τοὺς ὑστεροελλαδικούς χρόνους. Τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ὑστεροελλαδικῶν II χρόνων εἰς τὸ μεγαρόσχημον κτήριον χρονολογικῶς ἀντιστοιχοῦσι πλήρως πρὸς τὴν κατὰ παράδοσιν εἰσαγωγὴν τὴν λατρείας τῆς Θεᾶς εἰς τὴν Ἑλευσίνα.

Ἐδῶ πρέπει νὰ λήξῃ τὸ μάθημα. Ἐλπίζω ὅτι ἐξ αὐτοῦ θὰ ἀποκομίσωμεν πολλὰ ὀφέλη καὶ ἰδίᾳ τὴν γνώσιν, ὅτι ὑποθέσεις στηριζόμεναι εἰς εἰκασίας δὲν εὐστοχοῦν εἰς ἐπιστήμην οὔα ἢ Ἀρχαιολογία. Ἡ ἐξέτασις τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεως τῶν ἀνασκαφῶν, ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνασκάπτοντος ἀρχαιολόγου, ἡ ὑπογράμμισις τοῦ ἰδιάζοντος

χαρακτήρος τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀληθείας
 σχετικῶς πρὸς τὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων εἰς τὴν πρόοδον
 τῆς ἐπιστήμης θὰ προσθέσωσι ἴσως γνώσεις, πάντως ὅμως θὰ δώσωσι λαβὴν
 πρὸς σκέψιν εἰς τοὺς εἰλικρινεῖς ἐρευνητὰς τοῦ πατρίου ἐδάφους. Αἱ πληρο-
 φορίαι αἱ σχετικαὶ πρὸς τοὺς ἐτεροστόμους ἀμφορεῖς, πρὸς τὴν προϊστορι-
 κὴν ἢ ἐλλαδικὴν γραφὴν, καὶ τὸν πανάρχαιον καὶ πρῶτον ναὸν τῆς Δήμη-
 τρος θὰ προσθέσωσι ὀλίγα ἀκόμη θετικὰ δεδομένα εἰς τὰ πανκοίνως γνω-
 στά. Διὰ μικρῶν βημάτων καὶ δι' εἰλικρινοῦς προσπάθειάς προχωρεῖ ἡ
 Ἑπιστήμη. Ἄλλ' ὥς εἶδομεν, ἡ Ἑπιστήμη ἐπιβάλλει τὸν ἔλεγχον καὶ διὰ
 τοῦ ἐλέγχου προάγεται. Θετικὰ δεδομένα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντικαταστα-
 θῶσι ὑπὸ εἰκασιῶν καὶ ἐπὶ θετικῶν δεδομένων πρέπει νὰ βασίζεται ὁ ἔλεγ-
 χος. Διαφοραὶ γνωμῶν καὶ ἐμφάσεις πρὸς πρόοδον. Αἱ διαφοραὶ ὅμως καὶ αἱ
 διαφοραὶ αὗται πρέπει νὰ πηγάζωσιν ἀπὸ πραγματικῶν ἐνδιαφέροντων διὰ τὴν
 πρόοδον τῆς Ἑπιστήμης καὶ διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς Ἀληθείας, πρέπει νὰ
 βασίζονται ἐπὶ γνώσεως κατὰ τὸ δυνατόν πλήρους τοῦ θέματος καὶ ἐπὶ στοι-
 χείων, τὰ ὅποια ὁ ἐρευνητὴς ἐξηκρίβωσε δι' ἐπισταμένης μελέτης καὶ θετι-
 κῆς ἐργασίας. Τότε, καὶ μόνον τότε, ἡ ἐπιστήμη θεραπεύεται καὶ προάγεται,
 ἄλλως γίνεται παίγνιον καὶ ὄργανον ἡμιμαθείας. Τέλος αἱ διαφοραὶ καὶ αἱ
 διαφοραὶ πρέπει νὰ διατυπῶνται μὲ ὕψος χρηστόν, ὕψος ἀρμόζον εἰς ἐπι-
 στήμονα, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται τὸν προορισμὸν του ὡς θεράποντα τῆς
 Ἀληθείας.

Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ